

BALI JÁNOS

A KÖZÉPHEGYSÉGI PARASZT ÖKOTÍPUSA

„S még valamit jelképezhet a hóvirág, amelyet nem vagy nemcsak kedvtelésből szednek, hanem azért, hogy értékesítsenek: azt, hogy ez a szakadatlan hajsza, állandó készenlét egyrészt a természet parancsszavára ügyel, másrészt viszont a tevékenység, amely erre a parancsszóra megindul, a természet kiaknázását jelenti. A természethez való alkalmazkodás, a felhívásaira figyelő szakadatlan éberség – mintha a falu lakói állandóan vigyázzban állnának, hogy legfőbb urukat, a folyton változó természetet kiszolgálják – s az a belső feszültség, mely az önfenntartás ösztönéből fakadva a környezetet szolgáltat mindenképpen megles, hogy lecsapva a lehetőségekre, a természet adta javakból minél többet felhasználhasson: lelki életük két központi eleme.”

Tomori Viola: Hollókő. Egy palóc falu lélekrajza (részlet)¹

AZ EMBER (KULTÚRA) ÉS A TÁJ (KÖRNYEZET) KAPCSOLATÁNAK ÉRTELMEZÉSEI

Az ökológiai szemlélet térnyerése a társadalomtudományokban, azon belül is a néprajzban (európai etnológiában) szükségtelessé teszi e megközelítés általános alkalmazhatóságának külön e tanulmányban sort kerítő bizonyítását. Sokkal inkább feladat annak bizonyítása, hogy egyfelől léteznek-e paraszti ökotípusok, másrészt ezzel a szemlélettel mennyire lehet ténylegesen jellemezni és értelmezni a hús-vér emberek életmódjának, gazdálkodásának és társadalmi szokásainak összefüggéseit (vagyis hogy ne egy olyan, a valóságos tényektől és az egyes adatoktól elrugaszkodott elméleti modellt gyártsunk, melynek alkalmazhatósága nehézkes lenne).²

¹ TOMORI 1992. 17–18.

² A Börzsöny-vidéken és azon belül Nógrád községben a málnatermesztésről és a málnatermelő kisüzemekről folytatott kutatásaim során jutottam arra a felismerésre, hogy a gazdasági mentalitás és stratégiák értelmezéséhez szükséges e főként már publikált adatok és

Elsőként az *ember (kultúra) és a táj (környezet)* kapcsolatának kérdéskörét kell érintenünk. Egyik társadalomtudományi megközelítés sem vitatja, hogy természetközeli életmódot folytató kultúrák (zsákmányolók, földművelők, állattartók) tagjai mindenképpen – napi – kapcsolatban vannak az őket körülvevő természettel. A kutatói felfogások közötti különbség inkább abból a kérdésből adódik, hogy vajon a kultúra és a környezet kapcsolata mennyire szoros, illetve mennyire determinált. Léteznek olyan nézőpontok, melyek szerint a *kultúra nem más, mint egyfajta környezeti viszony*, amely élőlény és környezete kapcsolatát mindig a fenntartó környezet javára szabályozza. A kultúra és a környezet kölcsönhatásának kutatásában két eltérő hangsúlyú elmélet társítható egymáshoz, az egyik a kultúrára mint *emberfenntartó tájviszony*, a másik mint *tájfenntartó emberi viszonyrendszer* tekint, de mindkettő az *egészlegetes tájhatás* szemléletéből eredeztethető.³ A természettudományos megközelítések (például az *ökopottyp-elmélet* és a *tájpotenciál*) egyaránt a tájban lévő hasznosítási lehetőségekre fókuszálnak oly módon, hogy egyben meghatározzák a gazdálkodás természeti adottságú típusainak területi egységeit.⁴ Az ember és a táj kétirányú kapcsolata (kölcsönhatása) mellett az ökológiai antropológiában⁵ az egyirányú kapcsolat, a *környezethez való alkalmazkodás* kutatásának is van hagyománya. E szemléletnek is alapja a jelentős alkotófolyamat, mellyel az ember megteremti életfeltételeit a környezetében, anélkül, hogy *környezeti determinizmus*-ról beszélnénk, ám minden elemzés célja végső soron az emberi kultúra megismerése. A kulturális ökológiai megközelítés⁶ a humán- és a szociálökológiától abban is különbözik, hogy inkább az egyes területeket

elméletek összevetésén alapuló, a természeti környezet és a gazdálkodás viszonyrendszerét elemző tanulmány megírása. E tanulmány a PhD-disszertáció első fejezetének kissé módosított változata. Lásd: BALI 2002.

³ GYÖRI-NAGY 1999. 276: „...a szerves műveltség (tájhoz idomult) vezérlő ereje az az egészséges tájhatás, amely éltető környezetként a maga felszíni, klimatikus, talajtani, vízföldrajzi, az ezektől is függő növény- és állattani stb. feltételeivel megszabja a benne élő emberi közösség életkeretét is.”

⁴ KERTÉSZ 1999. 259–260.

⁵ Az ökológiai antropológia céljainak és módszerének összefoglalása a következő. Az ökológiai antropológiát nem az egész környezet érdekli, hanem csak azok a sajátosságok, amelyeknek a helyi kultúra jelentőséget tulajdonít; az elemzésben ugyanazokat a módszereket követi, mint minden szociológiai (strukturális-funkcionalista) elemzés, csupán abban tér el, hogy a meghatározott környezetben végzett munkát tekinti a kiindulópontnak; a gyakorlatban a gazdálkodás módja és a kultúra egyéb aspektusai közötti viszonyt tanulmányozza. A környezeti tényezők korántsem „kultúrán kívüli” tényezőkként jelennek meg, hanem a gazdálkodás tényezőinek formájában, a kultúra részeként stb. (SÁRKÁNY 2000 alapján).

⁶ A legteljesebben: BORSOS 2001.

jellemző, sajátos kulturális jelenségek és minták magyarázatára; s nem bármely kulturális-környezeti helyzetre alkalmazható általános alapelvek felállítására törekszik.⁷ MENDÖL Tibor nyomán megállapítható, hogy a tájjelleg az életformán át tud döntő módon beleszólni a tárgyi javak, de bizonyos mértékig még a szellemi javak állományának az alakulásába is.⁸ A táj és az ember kapcsolatának VIGA Gyula által finomított értelmezése szerint az ember tevékenysége nem passzív lenyomata a táji adottságoknak, mert a termelés folyamatában, a gazdaság térszerkezetében a társadalom az aktív tényező. Mégis az egyes életmód-stratégiák, alkalmazkodási formák követik a különböző geográfiai formációkat, s így a hagyományos műveltség termeléssel, életmóddal kapcsolatos részei *táji formációkat* is alkotnak. Ezek a táji formációk azonban nem határolják be a *kultúra finomszerkezetét*, így az – földrajzi meghatározottságában – nem modellezhető.⁹ A környezeti determinizmus helyett az ökológiai antropológiában elfogadottabbak a *környezeti possibilizmus (lehetőség)* típusú elképzelések, melyek szerint a fizikai környezetnek csupán megengedő és korlátozó szerepe van, vagyis a környezeti alkalmazkodás alapvetően egy kreatív folyamatot takar, mely során az egyén (csoport) számos lehetőség, stratégia közül választhat.¹⁰ Julian STEWARD nem keres magyarázatot a táji adottságokhoz való alkalmazkodásban a kulturális folyamatokra, de összefüggéseket talál a környezet, valamint a különböző életformák és kultúrátípusok között (*ökológiai specializáció*¹¹). Módszertani javaslata a következő. Elsőként a technológia (az anyagi kultúra) és a környezet kölcsönös összefüggéseinek vizsgálatára kell sort keríteni. Ezt követheti annak kutatása, hogy egy meghatározott terület kihasználása egy meghatározott technikával milyen viselkedési mintákat eredményez (például a háztartásszervezet, a politikai szerveződés). Harmadikként arra érdemes figyelmünket fordítani, hogy ezek a viselkedési minták mi módon befolyásolják a kultúra többi aspektusát.¹² STEWARD föltételez egy *kulturális magot*, központi területet a kultúrán belül, azokat a társadalmi, politikai, vallási stb. elrendezéseket, amelyek együttese szorosan kapcsolódik a létfenntartó tevékenységhez és a gazdasági szervezethez. Ezeket határozza meg legszorosabban a táji adottságokhoz való alkalmazkodás – tőlük eltérően a kevésbé szorosan „kötött” vonások változékonyabbak, változatosabbak, esetlegesen tetsző újítások és a diffúzió révén érkező hatások könnyebben módosítják őket, és ezek kölcsönzik a külső különbözőség látványát olyan kultúráknak, amelyeknek

⁹ VIGA 1994. 54.

¹⁰ STEWARD 1997. 446–447.

¹¹ HOFER 1980. 121.

¹² STEWARD 1997. 452–455; HOFER 1980. 112.

azonos a kulturális magjuk.¹³ Ugyanezt a nézetet képviseli VIGA Gyula a szendehelyi emberek ökológiai rendjének meghatározásánál.¹⁴ A kulturális ökológiai megközelítést alkalmazó Andrew T. VAYDA a kultúra egészét rendszernek tekinti, a „mag-területtől” távolabb eső jelenségekben, vallási elképzelésekben stb. is kimutatja az embercsoport továbbélését szolgáló alkalmazkodási mechanizmusokat. Egyik legismertebb munkájában a potlach szertartást elemezte újszerűen oly módon, hogy a korábbi elemzésektől¹⁵ eltérően a lazac rendszertelen vonulásából indul ki, és a szertartás tényleges funkciója – magyarázata szerint – az így föllépő élelmiszertöbbletek szétosztása a szélesebb terület lakói között, és ezzel az össz népesség tovább élésének biztosítása.¹⁶ A *multilineáris evolúció* elképzelése, melyet szintén STEWARD fejlesztett ki,¹⁷ alkalmas a paraszt-

1. táblázat
A paraszt(gazdaság) megközelítésének szempontjai a szaktudományokban

Paraszt(gazdaság) megközelítések	Térben	Időben	Elemzési szempont
Ökológiai	változó	állandó ¹⁸	környezethez történő alkalmazkodás
Néprajzi	változó	változó	kultúra
Történeti	állandó ¹⁹	változó	közjogi állapot
Antropológiai	állandó ²⁰	változó és állandó	komplex
Szociológiai	állandó	változó és állandó	termelés és fogyasztás mintái és stratégiái
Közgazdasági	állandó	állandó	input és output mutatók

¹³ STEWARD 1997. 449. A kulturális mag további értelmezéséhez lásd HOFER 1980. 113; SÁRKÁNY 2000. 33; GUNDA 1986. 3.

¹⁴ VIGA 1999. 223: „A táji-természeti feltételek és az azokhoz alkalmazkodó ember ökológiai rendje, valamint a társadalom – működésében ezekkel összefüggő – mozgása összefügg a falu és a külvilág viszonyában. Mindez történetileg változó, vannak állandóbb és gyorsabban változó elemei.”

¹⁵ E szertartásokat korábban a világrésszel, a vallásos elképzelésekkel, a presztízzsel és a politikai szervezettel hozták összefüggésbe.

¹⁶ HOFER 1980. 113.

¹⁷ STEWARD 1997. 441.

¹⁸ Azokat a példákat, melyek éppen a környezeti feltételek időbeli megváltozásából eredeztetik a paraszti gazdaság változatait (például BORSOS 2000) szintén ide sorolom, hisz végső soron ezek is a természeti környezet (meg)változásának gazdálkodásra, kultúrára gyakorolt hatásaival foglalkoznak.

¹⁹ A történeti munkákban is megjelenik a parasztság regionális típusainak a példája (például GUNST 1975), ám ezek elsősorban az adott változatokon belüli történeti folyamatot

(gazdaság) történeti szempontú értelmezésének kritikai megközelítésére. A történettudomány, a gazdaság antropológia és az agrárszociológia érdeklődését – eltérő tónussal ugyan, de – a paraszt(gazdaság) általános, egy adott társadalom- és gazdaságtörténeti korszakban megragadható jellemzése vezérelte, így például az „archaikus gazdaság”, a „jobbágy”, a „paraszt”, az „utóparaszt” vagy a „farmer” olyan kategóriák, melyek jól jellemzik ezt a tendenciát. Természetesen e tudományszakokhoz köthető elemzések sokszínűek abból a szempontból, hogy a paraszt(gazdaság) történetiségében az egyes korszakok különbségeit vagy éppenséggel az azonosságait milyen mértékben hangsúlyozzák, ám talán nem túl önkényes a gondolatmenetünkbe ágyazva a következő modell felállítása (1. táblázat).

Az ökológiai megközelítés tehát leginkább a néprajzi és az antropológiai diskurzusokra lehet termékenyítő hatású, előbbieken a regionális változatok, a térbeli szemlélet, míg utóbbiakban a komplex elemzési szempont nyújt ehhez fogódzót. Viszont a történeti szemlélettel szemben, annak alternatívájaként jelenhet meg az ökológiai antropológia mint egy lehetséges, alkalmazható modell a paraszti életmód vizsgálatában.

A PARASZTI ÖKOTÍPUS PROBLEMATIKÁJA

Elsőként tisztáznunk kell, hogy mit is értünk az *ökotípus* fogalma alatt, egyáltalán alkalmas megközelítést ad-e a gazdálkodás táji-természeti típusainak értelmezéséhez. BORSOS Balázs hívja fel a figyelmet a fogalom alkalmazásának ellentmondásaira a szaktudományban.²¹ Elismerve a felvetés jogosságát, úgy

vizsgálják, semmint hogy a regionális különbségek konstatálásán túl, azok összehasonlító elemzésére sort kerítenének.

²⁰ A regionális különbségeket nem a természeti környezet vagy a centrum-periféria, hanem elsősorban az evolúció szempontjából értelmezték, így a törzsi csere, az archaikus gazdaság, a „moral economy” és az észak-amerikai farmer sem elsősorban regionális, hanem történeti típusnak tekinthető.

²¹ „Bizonyos tudományos kifejezések használata oly mértékben beleivódik a tudományos közgondolkodásba, hogy lassacskán fel sem tűnik helytelen vagy pontatlan volta. Ilyen, kevésbé dicsőséges karriert futott be az ökotípus kifejezés is, elsősorban a ma is megkerülhetetlen *Vadászok, törzsek, parasztek* című könyv Eric Wolf írta harmadik része miatt. Az ökotípus kifejezés ugyanis valójában egy gazdálkodási típus valamilyen természeti környezetben meglévő változata, holott a szóhasználat ennek ellenkezőjét sugallja, mintha a természeti környezet egy típusáról lenne szó. Ha már ragaszkodunk ehhez a szóhoz (a magam részéről nem tenném), ökotípus lehet például a lombhullató erdő vagy a tajga, de nem a tejjgazdálkodás, vagy a specializált kertgazdálkodás, ahogy Wolf írja. Wolf egyébként maga is következtelen, mert mediterrán ökotípusról, Alpokon túli ökotípusról is ír.” (BORSOS 2003. 2.)

véljük, a fogalom úgy használható, ha „eredeti jelentésétől” nem túlságosan eltávolodva a típusalkotás alapja a természeti környezet, ám célja mégis a környezeti különbségek alapján elkülönülő gazdaságtípusok tipológiája. Orvar LÖFGREN definíciója szerint az „*ökotípus a javak kiaknázásának mintája egy létező makro-gazdasági kereten belül*”.²² E meghatározás két fontos elemet tartalmaz. Az egyik, hogy az ökotípus feltételezi a javak kiaknázásának egy sajátos mintáját, másrészt, hogy az nem egy zárt rendszer, hanem csak egy nagyobb (makrogazdasági) keretben értelmezhető, vagyis ez jellegzetesen a *paraszti ökotípus* meghatározásának szempontja. UDVARI István és VIGA Gyula épp a Felföld példáján értelmezik hasonlóképpen a táj és az életmód összefüggését.²³ Az ökotípus lehet egy nagyobb földrajzi egység is, ilyenkor egy annál is nagyobb földrajzi tér jelenti azt a makroszintű keretet, melybe az ökotípus integrálódik. Egész Skandinávia felfogható egy jellegzetes paraszti ökotípusnak Európán belül, melyre inkább a plurális tevékenységszerkezet, semmint a mezőgazdasági specializáció a jellemző.²⁴ Az egyik legfontosabb kérdés, hogy a paraszti ökotípus-kategóriák mennyiben univerzális érvényűek, vagyis az adott társadalmi, földrajzi, történelmi térben értelmezett ökotípusok modellezhetik-e a gazdálkodó ember és az adott természeti környezet elvonatkoztatott, egyetemes kapcsolatát.

Az első tisztázásra váró kérdés, hogy vajon milyen széles földrajzi térben alkalmazható egy-egy ökotípus, melynek modelljét – szükségszerűen – szűkebb, kisebb területegységre vonatkoztatva alkották meg. Használható-e a modell egész Európában, illetve azon túl is? GUNST Péter az európai parasztokat elemezve az antik hagyományok és a magántulajdon kérdéseinek mentén elkülöníti a nyugat-európai és a kelet-európai agrárfejlődést. Később Kelet-Európa is kettévált, sőt egyes országokon belül is létrejöttek különbségek.²⁵ Történeti munkákból jól ismert folyamat a világpiacon kialakulása, illetve hogy a gyarmatosítás hatására Európán belül mind közjogi, mind pedig gazdasági szempontból végbement a parasztság transzformációja, kialakult az Európán belüli centrum-periféria jellegű megosztottság. Ám az európai parasztok e regionális típusait elsősorban történeti „fejlődésük” marginalitásában és centralizmusában

²² LÖFGREN 1976. 101.

²³ UDVARI-VIGA 1998. 333: „A zárt erdőségek, a bányászat és ipar, a mostoha adottságú, gyenge eltartóképességű tájak, az alkalmazkodásnak a sík vidéktől alapvetően eltérő formái egy sajátos felföldi gazdasági és műveltségi modellt formáltak ki a kutatásban, ami azonban része volt Magyarország egész gazdaságának és hagyományos életmódjának, sajátos szimbiózisban létezett a délebbi területek termelési rendjével. Az eltérő táji adottságokhoz való alkalmazkodás, a másfajta gazdálkodás, életmód nem csupán eltérő gazdasági stratégiát jelent azonban, hanem – máig hatóan – más életminőséget és esélyt, más szemléletmódot, s másfajta viszonyt az élő és élettelen világ jelenségeihez, történéseihez.”

²⁴ LÖFGREN 1974. 27–28.

²⁵ GUNST 1975.

modellezték, a természeti környezethez történő alkalmazkodás, adaptivitás kérdése nem merült fel kellő hangsúllyal. Pedig HOFFMANN Tamás is sejtetni enged, hogy a modern farmerek zöme olyan kontinenseken él, ahol óriási területekre tudja kiterjeszteni az európai eredetű gazdálkodását.²⁶ Nem lehet, hogy a modern farmer tulajdonképpen az alföldi paraszt ökotípusának sajátos természeti (nagymeretű családi üzemek), társadalmi (a modern kor vállalkozói mentalitása) környezetéből eredeztethető változata? (Ugyanis nem tudunk magashegyi vagy erdei farmerekről.) Összességében tehát nem állítom, hogy pusztán a természeti környezetből levezethetőek a földgolyó paraszt(gazdaság)-típusai, ám azt igen, hogy léteznek olyan – általános érvényű – alkalmazkodási folyamatok, melyek a természeti környezetből levezethetőek, és ezáltal magyarázatul szolgálnak ahhoz, hogy értelmezhezzük a különböző földrajzi térségekben, de hasonló természeti környezetben élő parasztok életmódjának, gazdálkodásának rokon vonásait. Minél közelebb állnak társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból egymáshoz a hasonló természeti környezetben élő és vizsgálandó parasztok, annál könnyebben megragadható az a kulturális mag, mely a természeti környezethez alkalmazkodás folyamán kialakul. Fordított esetben, például egy kínai és egy francia erdei paraszt esetében már sokkal általánosabbak a közös kulturális mag szempontjai, éppen a kevesebb konkrét hasonló jegy alapján.

A paraszti ökotípus fogalmának térbeli alkalmazhatósága után meg kell vizsgálni időbeli (történeti) alkalmazhatóságának a kérdését is. A legtöbb elemzés hangsúlyozottan a „preindusztriális” parasztok példáján értelmezi az ökotípus kérdését. Bjarne STOKLUND vezeti be az *ökológiai utódlás* kifejezést, melynek példaként a dán síksági, erdei és a tőzeglápokon élő parasztok életformáinak, kapcsolatainak utóbbi 200 évét elemzi. E szerint az „erdei parasztok” az erdő által determinált megélhetési módjuk egyes elemeit – változó birtokjogi, igazgatási korlátozások és lehetőségek közt – helyettesítették a megélhetés új lehetőségeivel, miközben régi kultúrájuknak, így a szétszórt, kis egységekből álló településstruktúrájának, a másik két környezetben élő népességnél nagyobb vállalkozó kedvnek stb. számos eleme az új körülmények közt is fennmaradt.²⁷ Ezzel szemben Orvar LÖFGREN svéd példája éppen a történelmi korszakok, fordulópontok szerepét emeli ki a parasztság elsődleges gazdasági tevékenységformáinak vizsgálatánál. LÖFGREN a különböző marginális élelem- és pénzszerzési lehetőségeknek – tengerparti kisleptékű halászat, erdei boggyújtás, háziipari vessző- és fafeldolgozás stb. – intézményesülésére, megerősödésére mutat rá abban a 19. századi folyamatban, amelyik a birtokos

²⁶ HOFFMANN 1998. 472: „Észak-Amerika prériövezetében szarvasmarhát tartanak, a Corn-Belt gabonatermesztő övezetté vált, Argentínában stb. az Ibériai-félsziget külterjes állattartásának hagyományait adaptálták, Ausztráliában és Új-Zélandon pedig a nyugat-európai gyapjúkonjunktúrák merinótenyészetét...”

²⁷ STOKLUND 1976. Idézi HOFER 1980. 114.

parasztokat egyre egyoldalúbban áruteremelő gabonatermesztőkke tette (tehát a korábbi kiegészítő gyűjtögetés, háziipar feladására indította). Másfelől, a „demográfiai átmenet” rohamos népességnövekedése következtében szaporodó birtoktalanokat, zselléreket arra készítette, hogy ezeknek a marginális forrásoknak a kiaknázásával és idegenben vállalt munkával próbáljanak életlehetőséget kialakítani.²⁸ LÖFGREN a táj által kínált lehetőségek változó értelmezéséből, kihasználásából indul ki, és annak következményei mentén elemzi a kérdést, ahogyan változott a népességszám és az a gazdasági makrostruktúra, amibe az egyes parasztcsoportok beilleszkedtek. MÁRKUS István az „alföldi út” elakadásáról írott dolgozata²⁹ magában foglalja a 15–16. században a pusztai nagyállattartásból és -kereskedelemből meggazdagodó vagyonos tőzsér réteg 18. századi refeudalizációjának történetét. Felmerül a kérdés, vajon mennyiben befolyásolja a változások irányát a természeti környezet jellege? Ha elfogadjuk is, hogy külső körülmények (pl. a marhaexport visszaesése) hatására, a redemptio során a mozgó tőkét földvásárlásba fektető réteg a „történelem változására” felelt e tétivel, mégis, a paraszti polgárosodás előképei – korszakokat átívelően – éppúgy az Alföldön tűnnek elénk, mint a 19–20. században a farmtanyák népe és a homoki szőlő- és gyümölcskultúrák telepítői. Ez esetben tehát a természeti környezet, a megfelelő történelmi közegben, lehetővé teszi a táj mezőgazdasági potenciáljának minél optimálisabb kiaknázását. A középhegységi paraszt ökotípusának elemzésénél figyelembe kell tehát venni a különböző történelmi hatásokat a paraszti gazdaságra (mint a gazdasági konjunktúrák, a politikátörténelmi sorsfordulók stb.). A legnehezebb feladatomban mégis akkor van, amikor a középhegységi paraszt ökotípusának modelljét, kulturális magját – túl a preindusztriális időszakon – egy olyan korszakban próbálom értelmezni, melyben a modernizáció következményeként már nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett „parasztokról” sem.

Mivel a néprajzi (európai etnológiai) értelemben vett (löfgreni) paraszti ökotípus meghatározásának fontos eleme, hogy az ökotípus egy létező makrogazdasági keretben értelmezhető, vajon ez a tény mennyiben befolyásolja az ökotípus stabilitását? Más szóval a makroszintű társadalmi és történelmi változások hogyan és milyen erősen hatnak az ugyanabban a természeti környezetben gazdálkodó paraszt kultúrájára? A legfontosabb, tisztázásra váró kérdés a *centrum-periféria és a paraszti innováció* problematikája.³⁰ Ezek mentén haladva választ kaphatunk arra, hogy melyik a döntőbb kultúraalakító tényező: az ökológiai stabilitás vagy a nép-, a társadalom-, a politikátörténelmi különböző gyorsaságú változása. Mindmáig példaértékű vállalkozása során Fernand BRAUDEL tett kísérletet egy nagyobb térség, a 16. század második felének

²⁸ LÖFGREN 1976. Idézi HOFER 1980. 114.

²⁹ MÁRKUS 1986.

³⁰ Közép-Európára vonatkozóan: WIEGELMANN 1970.

Mediterráneumán keresztül a különböző történelemalakító tényezők egymásra vetített értelmezésére.³¹ Ezek szerint három idősíkon keresztül ragadható meg a történelem: egy szinte „mozdulatlan”, hosszú időtartamot magában foglaló, a természeti környezet törvényszerűségeiből fakadó idősíkon; egy, a nagy gazdasági és társadalmi ciklusok megszabta „lassú változások” idején és végül a politika, a diplomácia és a háborúk történetének „gyors változásának” idősíkján. Vegyük példának a partvidéki társadalmak kultúráját! LÖFGREN alkalmazza a „marginalitás ökotípusa” kifejezést, utalva a partvidéki társadalmak egyszerű halászó társadalmára.³² Ezzel szemben BRAUDEL a „partvidékek forgandó sorsá”-ról beszél, figyelmeztetve arra, hogy a tengermellékek vegetálását, elhalását, újjászületését, feléledését a tenger egészének élete szabja meg, melyben fontos szerepet játszanak a történelmi fordulatok, mint például a part menti hajózásról való áttérés a hosszú távú hajózásra.³³ Bjarne STOKLUND egy egész makrorégió, az észak-atlanti térség civilizációtörténelmi szerepének elemzésére vállalkozva mutatja ki, hogy egy több évszázados centrumhelyzetet (viking kor) miként követ egy hasonlóan hosszú marginalizálódási, majd periferikus helyzetű állapot.³⁴ Günther WIEGELMANN a német nyelvterület innovációs központjait elemezve rájött, hogy míg 1500-ig a délnémet és osztrák területek jártak elől az újításban és a diffúziós kisugárzásban, addig azután – a világkereskedelem átalakulásával – már inkább az északnémet területek váltak az innováció központjaivá.³⁵

Vajon egyéb kultúraalakító tényezők, mint pl. a műveltségelemek migrációja, mennyiben befolyásolják az ökotípusokat? Vajon hasonló környezetben hasonló alkalmazkodás történik? Mivel bármely adott környezetben a kultúra úgy „fejlődik”, hogy erősen eltérő periódusok következnek egymás után, néha kimutatható, hogy a környezetnek – melyet teoretikusan állandónak feltételezünk – nyilvánvalóan nincs köze a kulturális típushoz. Ez a nehézség azonban eltűnik, ha számba vesszük az egyes periódusok által képviselt szociokulturális integráció szintjét. A kulturális típusokat ezért úgy kell elképzelnünk, mint magjellemzők konstellációját, amelyek a környezethez való alkalmazkodásból fakadnak, és amelyek az integráció hasonló szintjét képviselik. A kulturális diffúzió természetesen mindig közrejátszik, de tekintettel az ökológiai alkalmazkodás nyilvánvaló fontosságára, szerepét a kultúra magyarázatában erősen túlbecsülték.³⁶ Másfelől az újítások átvétele, a modernizálódás üteme függ a táji adottságoktól is (paraszti termelőeszközök a táj jellegéhez idomulnak, gondoljunk csak a különböző kapa- és szigonytípusokra). Lauri HONKÓVAL az élen

³¹ BRAUDEL 1996.

³² LÖFGREN 1976. 103–108.

³³ BRAUDEL 1996. I. 153–155.

³⁴ STOKLUND 1992.

³⁵ WIEGELMANN 1972. Idézi HOFER 1980. 117.

³⁶ STEWARD 1997. 455.

skandináv kutatók dolgozták ki a *hagyományökológia* fogalmát. E szerint nem egyes kulturális jelenségek elterjedése, hanem a jelenség kontextusa érdekes (pl. a dél-finnországi welleriánus tréfákon északon nem nevetnek, pedig ott is előfordulnak).³⁷ A diffúzió és a migráció tehát úgy is módosíthatja a kulturális elemek tárházát, hogy magát a kultúra *magját* nem befolyásolja. Természetesen nem állíthatjuk, hogy bizonyos „kívülről” érkező minták, innovációk és egyéb kultúrjavak sohasem okoznak mély, szerkezeti változásokat a paraszti kultúra táji formációiban, ám a paraszti ökotípus kérdéskörére tekintettel inkább a kultúrának azon állandóbb elemeire összpontosítok, melyek a természeti környezethez való alkalmazkodása során jöttek létre.

Bár elméletileg ez idáig a természeti környezetet úgy értelmeztük, mint egy változatlan formájú komponensét a paraszti ökotípusnak, mégsem kerülhetjük meg, hogy az ennek ellentmondó tapasztalatokról szót ejtsünk. SZABÓ László hívja fel arra a figyelmet, hogy az Alföldön a folyó- és vízszabályozások előtt sokkal változatosabb volt a vegetáció, vagyis sokkal többféle tevékenységet végeztek (volt lehetőségük) a parasztnak, melyek életmódbeli sajátosságokat is jelentettek (pl. a gyűjtögetés szerepe a táplálkozásban). Az ezután megnövekedő (tisztn) mezőgazdasági terület volt az, mely lehetővé tette a szabadparaszti fejlődés egy tisztábban mezőgazdasági típusú útját, majd a virágzó kertgazdaságok terjedését. A manapság evidens, nagytáji természeti környezetből levezetett életformatípusok tehát nem minden korszakban mutattak ekkora különbözőséget.³⁸ Hasonló véleményt fogalmaz meg, bár nem csupán a természeti környezetet, hanem az emberi kultúrát is magába foglalóan értelmezi a jelenséget KÓSA László is, aki szerint a valóságban olyan mértékben változó minden táj, hogy az állandóságot viszonylagosan kell értelmezni.³⁹ A közép-hegységi és erdei parasztnak esetében különösen az erdőirtások eredményezhetek lényegi változást a természeti környezetben, de ide sorolható a filoxéra által elpusztított szőlőterületek példája is. Egy-egy ökotípus kulturális magját úgy érdemes tehát meghatározni, hogy abban a különböző változásokra adott válaszok, alkalmazkodási és adaptációs technikák és stratégiák helyet kapjanak, vagyis a kulturális mag attól még nem feltétlenül módosul, hogy a táj, és ezáltal a gazdasági tevékenységek bizonyos fontossági sorrendje, gyakorlata megváltozik. Lehet, hogy egyes ökotípusok meghatározásának éppen az az alapja, hogy az általa definiált táj mennyire változékony. A magashegyi parasztnak természeti környezete jóval állandóbb, mint a középhegységben vagy az alföldön élőké, mely magyarázatul szolgálhat az ökotípus meghatározásának bizonyos elemeinél.

Végezetül fel kell tennünk a kérdést, valójában kikről is szól egy paraszti ökotípus jellemzése, jellemezhet-e minden egyént az adott régió befül, nemre,

³⁷ HOFER 1980. 122.

³⁸ SZABÓ L. 1982. 280.

³⁹ KÓSA 1990. 41.

korra, etnikumra, társadalmi státusra tekintet nélkül? Természetesen a konkrét, hús-vér személyek és családok szintjén nem feleltethető meg mindenkire ugyanolyan mértékben az ökotípushoz társított kulturális mag, hiszen minden ember magán hordja kulturális különbözőségének jegyeit. Viszont érvényesnek tekinthetünk egy másik axiómát is, miszerint a parasztnak közösségi emberek, kultúrájukat alapvetően a faluközösség integrációs ereje, a közösségi norma és közvélemény és a közösségi státus határozza meg. Még a deviancia is a közösségi normák szempontjából értelmezhető. Az egyén – a faluközösségen keresztül – része egy nagyobb, régió (nagytáj) szintű földrajzi-kulturális egységnek, melyből kiindulva értelmezem a paraszti ökotípusokat. E szinten már sokkal körülményesebb lenne egy minden személyre ráhúzható modell megalkotása, hiszen ez esetben már nem beszélhetünk közösségi keretről, mely nap mint nap kontrollálja az egyének cselekedeteit. Olyan, a természeti környezethez való alkalmazkodás során térben és időben létrejövő, az egymástól többé-kevésbé eltérő változatok lehető *legtöbbjét* jellemző *kulturális mag* meghatározására kell törekednünk, mely az általa jellemezni kívánt földrajzi térben élők *inkább*, míg a más ökotípusokhoz sorolt területek lakóit *kevésbé* jellemzik. E meghatározással elkerülhetjük még annak a látszatát is, hogy az ökotípus képes a paraszti életmód és gazdálkodás minden egyes helyi változatának magyarázatára.

PARASZTI ÖKOTÍPUS-TIPOLOGIÁK ÉS KRITIKÁJUK

A karakteres gazdasági tevékenység és a környezet kölcsönhatásának az emberi kultúra szempontjából történő tipologizálása – igaz, nem európai paraszti környezetben – megelőzte az ökotípus-kutatást. Mind Clark WISSLER, mind pedig Alfred KROEBER tipológiája az amerikai kontinens bennszülött indián kultúráinak változatairól kétféle logikát követ. Az *élelmiszer-areák*⁴⁰ tipológiája a karakteres gazdasági tevékenységből indul ki, és innen magyarázza a gazdaság, a társadalom és a kultúra egyéb szegmenseinek hasonlóságát és különbözőségét. Ezzel szemben a kontinens *kulturális areákra*⁴¹ történő felosztása már a természeti környezet különböző változataiból eredezteti az emberi kultúra egyes típusait, melynek részelemei mellérendelt kapcsolatban állnak egy-

⁴⁰ WISSLER 1926 (idézi GUNDA 1980) nyolc *élelmiszer-areát* különböztet meg: 1. kарибуarea; 2. lazacarea; 3. a vad növényi magvak areája; 4. bölényarea; 5. kukoricaarea; 6. az intenzív földművelés areája; 7. maniókaarea; 8. guanóarea.

⁴¹ A szintén WISSLER által kidolgozott felosztást, mely szerint 14 areát különböztet meg, KROEBER fejlesztette tovább (KROEBER 1938; KROEBER 1939). A *kulturális area* fogalmát Julian STEWARD is alkalmazza, meghatározásában az „egyazonos környezeti adottságokkal jellemezhető területen belül előforduló viselkedésbeli azonosságot kifejező konstrukció” jelentést rendeli hozzá. (STEWARD 1997. 447.) Lásd GUNDA 1980.

mással. A „síksági area”, a „fennsíki area” stb. elkülönítésének szempontrendszere már elvezet bennünket az európai paraszti ökotípusainak tipológiai kísérleteihez.

Orvar LÖFGREN 1976-ban megjelent felosztása még az előbb felvázolt ket-tösségen alapul, midőn elkülöníti a „specializált földműves paraszti”, az „erdei paraszti”, a „halász paraszti”, az „állattartó paraszti”, a „parazsi bányászok” és a „hegyvidéki vadászok és pásztorok” ökotípusait.⁴² Jól látható, hogy mind a természeti környezet (erdő, hegyvidék), mind pedig az alapvető gazdasági tevékenység (halászat, bányászat, specializált földművelés, pásztor-kodás) szempontja keveredik a típusalkotásban. A két szempont együttes alkalmazása az ember és a táj kölcsönhatásának az életmódot és a kultúrát alakító szerepét elemezve kétségtelenül pontosabb meghatározáshoz vezethet, ám éppen a tipologizálást nehezíti. Ugyanilyen következetlen Eric WOLF az öko-típusok tipológiája során.⁴³ Véleményünk szerint csak az egyetlen nézőpontból, a természeti környezetből kiinduló felosztással juthatunk el az ökotípus-tipo-lógiához.

Annak ellenére, hogy más-más földrajzi térség tapasztalataira támaszkodott az egyes ökotípusok összevetésénél a dán Bjarne STOKLUND és az osztrák Norbert ORTMAYR, paraszti ökotípus-rendszerezésükben ugyanazokat az alapkate-góriákat alkalmazzák⁴⁴ (2. táblázat).

Valójában mit takarnak e kategóriák, hogyan lehetne a „középhegységi” tí-pust ebben a tipológiában elhelyezni? Valószínűleg az „erdei paraszti” feleltet-hető meg a „lombos erdei paraszti”, vagyis a középhegységi paraszti típusának. A magyar néprajzban ERDÉLYI Zoltán is hasonlóképpen használta a fogal-makat.⁴⁵

A paraszti ökotípus-tipológiák közös vonása, hogy azonos strukturális szin-ten, azonos szempontok szerint társítják az egyes típusokat. Hogyan tudjuk elhelyezni a három alapvető paraszti ökotípuson belül a középhegységi parasz-

⁴² LÖFGREN 1976. 101.

⁴³ WOLF 1973. 358–359 és 363–364.

⁴⁴ STOKLUND 1976 és ORTMAYR 1989 alapján. Ortmayr Ausztria jelenlegi területén kü-lönítette el azt a három nagy régiót, melynek paraszti kultúráját egy-egy ökotípussal lehet jel-lemezni. A legnagyobb régió az ország nyugati, déli részét fedő Alpok régiója, melyet a *hegyvidéki paraszti* típusával azonosított. Az ország északi része *erdei paraszti* területe. Az *alföldi paraszti* Ausztria közepén, nyugat–kelet irányban végighúzó keskeny sáv te-rületén, illetve Kelet-Ausztriában élnek. STOKLUND nem részletezi pontosan, hogy az ipar-osodás előtti Dánia melyik területeit azonosítja az *alföldi* és melyeket az *erdei paraszti* ökotípusaival. Dánia terepviszonyaiból kiindulva értelemszerű, hogy nála nem szerepel az „Ortmayr-féle” *hegyvidéki paraszti* ökotípus.

⁴⁵ ERDÉLYI 1956. 1–2: „Az erdőkönyeki parasztság életmódja, anyagi kultúrája és gaz-dasági alapja – éppen az erdő meglétéből kiindulva – más, mint a síkvidéki, alföldi parasz-tságé.”

tokat? A környezeti feltételek eltérőek a tárgyalt ökotípusok esetében. A *magas-hegyi paraszti* ökotípusának meghatározásánál a legszorosabb, az ökológiai determinizmus irányába mutató a kapcsolat az ember és a természeti környe-zet között. Éppen ezért meglehetősen jól körülírható, jellemezhető, a legkeve-sebb eltérést mutató változatokban élő ökotípus ez. Az *alföldi paraszti* ökotípusa a legheterogénebb, ez esetben még az ökológiai posibilizmus megközelítésé-nek alkalmazása is nehézségbe ütközik. A természeti környezet itt nem határol-ja be annyira a paraszti mozgásterét, mint az előző két típusnál. Épp e lehetőségből következik az, hogy talán itt tapintható ki leginkább az innovációs kész-ség és a vállalkozói mentalitás az életvezetési gyakorlatban. A *középhegységi paraszti* ökotípusát is a természeti környezetből vezethetjük le, ám a termelés és az életmód már sokkal több variánst foglal magában, olyannyira hogy egyes megközelítések szerint például az Északi-középhegység – átmenetiségéből adó-dóan – nem is rendelkezik önálló agrárkultúrával. Ettől függetlenül létezik az (északi) középhegységnek egy olyan „ökológiai magja”, mely az ökotípus „kul-turális magját” is meghatározza. VIGA Gyula gazdaságföldrajzi megközelíté-sekből kiindulva úgy tartja, hogy „az Északi-középhegység területén a legala-csonyabb – a Nyírséget leszámítva – a földek aranykorona értéke (zöme 7, ki-sebb része 5, illetve 3 aranykorona). Jellemzőek a kötöttebb, savanyú talajok, s az összes mezőgazdasági terület háromnegyed része még századunkban is évente talajjavításra szorult. Jellemzője emellett az Északi-középhegységnek a lejtők meredeksége (a talajszint 50–80 százaléka lejtős), a kistájon belüli nagy magasságkülönbségek, a 18–19. századi nagy erdőirtások által előidézett nagy-mértékű erózió (vagyis az egyensúly hiánya) s a gazdálkodás alacsony szín-vonala, amit – a hegyes-dombos felszín ellenére – kedvezőtlen csapadékviszo-nyok tetéznek.”⁴⁶ Az egész középhegységi zónában általános, hogy kisebb jelentőségű (volt) a földművelés az állattartásnál. Emellett jóval nagyobb jelen-tőséget kaptak a terület természeti lehetőségeit kihasználó egyéb tevékenysé-gek, alkalmi munkák (mészőfejtés, mészégetés, fafeldolgozás, faszénégetés, fuvarozás, erdőlés, orozás, gyűjtögetés), a távoli vidékeken elvállalt idénymun-kák (summázás, aratás, szőlőmunkák, útépités).

A természeti környezet tehát nem csupán eltérő az egyes régiókban, hanem e különbözőség más-más erősséggel határolja be az alkalmazkodás irányait. Az ugyanolyan szempontok alapján összevetett, egymáshoz rendelt ökotípusok azt a téves látszatot is kelthetik, hogy a *kulturális mag* meghatározásánál léteznek szempontok, melyek minden ökotípus esetében relevánsak, míg vannak, me-lyek egyik esetben sem. A két idézett tipológia nem ad választ továbbá arra sem, hogy bizonyos szempontok miként kerültek be az összehasonlításba, mint például a reciprocitás jellege, a mezőgazdasági bér munka jellege, a háztartások

⁴⁶ VIGA 1990. 12. (Laczkó István 1973-ban megjelent, *A hegy és dombvidéki gazdálko-dás ökonómiai alapjai* című munkáját felhasználva).

A főbb ökotípusok és jellemzőik Stoklund és Ortmayr megközelítésében

Szempontok	Alföldi parasztiok		Erdői parasztiok		Hegyividéki parasztiok	
	STOKLUND	ORTMAYR	STOKLUND	ORTMAYR	STOKLUND	ORTMAYR
Népsűrűség		magas	kisméretű falu	alacsony kisméretű falu, tanya	alacsony kisméretű falu, tanya	alacsony kisméretű falu, tanya
Településtípus	nagyméretű falu	nagyméretű falu, tanya	kisméretű falu	kisméretű falu, tanya	kisméretű falu, tanya	kisméretű falu, tanya
Paraszti gazdálkodás	„egy lábbon álló”	„egy lábbon álló”	„több lábbon álló”	„több lábbon álló”	„több lábbon álló”	„több lábbon álló”
A gazdálkodás alapja	gazdálkodás szántóföldi gazdálkodás	gazdálkodás szántóföldi gazdálkodás	gazdálkodás állattartás	gazdálkodás állattartás	gazdálkodás állattartás	gazdálkodás állattartás
Földhasználat	háromnyomás	differentiált	folytonos	folytonos	kevesebb differenciált	kevesebb differenciált
A gazdaságok mérete		magas		alacsony	kevesebb differenciált – főleg közepes és nagyméretű gazdaságok	kevesebb differenciált – főleg közepes és nagyméretű gazdaságok
Mezőgazdasági munkások száma		sok	keves	keves	alacsony	alacsony
Vidéki iparok száma		sok				
A munkát végzők típusai		napszámosságok, cselédek, családi munka, kevés a paraszti munkatársulás		keves	családi munka, paraszti munkatársulások, kevés a cseléd és a napszámosság	keves cseléd, családi munka, kevés napszámosság
A társadalmi csoportok aránya		legmagasabb a mezőgazdasági munkások, majd a cselédek (20%) aránya			alacsony a napszámosságok és a cselédek (5–10%) aránya	legmagasabb a cselédek (20–40%), alacsony a szolgák száma

Szempontok	Alföldi parasztiok		Erdői parasztiok		Hegyividéki parasztiok	
	STOKLUND	ORTMAYR	STOKLUND	ORTMAYR	STOKLUND	ORTMAYR
A bérmunka jellege		osztályspecifikus		nem osztályspecifikus		nem osztályspecifikus
Cselédség		jelentősen osztályspecifikus		nem osztályspecifikus		nem osztályspecifikus
A háztartás-gazdaságok jellemzői		jelentős különbség az alsóbb rétegek (centrális) és a parasztiok (centripetális) háztartás-gazdaságai között		a kisméretű háztartás-gazdaságok dominálnak, kis különbség a parasztiok és az alsóbb rétegek típusai között		a nagyméretű paraszti háztartás-gazdaságok dominálnak
A gazdaságok közötti munka megosztása		magas fokú		alacsony fokú		alacsony fokú
Munkakooperáció		formális szerveződésű, nem rokonon alapon szerveződő, nagy létszámú munkacsoport vertikális, a patrónus-kliensi viszonyok dominálnak		informális szerveződésű, rokonon alapon szerveződő, kis létszámú munkacsoport horizontális, a kollegiális megállapodás dominál		informális szerveződésű, rokonon alapon szerveződő, kis létszámú munkacsoport horizontális, a kollegiális megállapodás dominál
A családok közötti kapcsolat típusa		különbség a parasztiok (rokonokat választó) és az alsóbb csoportok (nem rokonokat választó) stratégiája között		nincs különbség: a parasztiok és az alsóbb csoportok is rokonokat választanak		nincs különbség: a parasztiok és az alsóbb csoportok is rokonokat választanak
Komaválasztási stratégia		kiegyenlített		általános		általános
Reciprocitás		rokonosság, szomszédság, patrónus-kliensi kapcsolatok		informális kapcsolatok		rokonosság, szomszédság
A társadalmi szerveződés alapja		formális kapcsolatok		informális kapcsolatok		rokonosság, szomszédság
Mobilitás		kismértékű		nagymértékű		nagymértékű
Mentalitás		konzervatív		vállalkozói		vállalkozói

jellemzői vagy a társadalmi csoportok aránya. Ugyanis ha egy szempont alapján a nagy számok törvénye szerint különböznek is az egyes ökotípusok, még nem biztos, hogy annak háttérében a természeti környezetből levezethető különbség fedezhető fel. Úgy vélem tehát, hogy a kutató számára két lehetőség adódik. Vagy *tipologizál*, és a különbségekre koncentrálni, melynek következménye, hogy az egyes ökotípusok meghatározásánál szükségszerűen felszínesebbé és problematikusabbá válik az „egy kaptafára húzott” szempontrendszer miatt az egyes ökotípusok jellemzése. Vagy *egy ökotípusra fókuszál*, és megpróbálja annak kulturális magját az adott földrajzi-kulturális régió sajátosságaihoz igazítani oly módon, hogy az így nyert modell térben és időben kitágítható a hasonló természeti környezetben élő parasztek életének és gondolkodásának megismerésére (ez esetben viszont az összehasonlíthatóság problematikus más ökotípusokkal). Az elkövetkezőkben nem törekszem a paraszti ökotípusok tipológiájára, a középhegységi, magashegységi, erdei és alföldi ökotípusok összehasonlításának lehetősége csupán közvetett módon jelenik meg a középhegységi parasztokról írottakban.

A KÁRPÁT-MEDENCE PARASZTI MŰVELTSÉGÉNEK VÁLTOZATAI A TERMÉSZETI KÖRNYEZET KÜLÖNBÖZŐSÉGÉNEK HATÁSÁRA

„Göcsej, a Palócföld vagy a Székelyföld leleményesen fűrőfaragó, fával mesterkedő parasztsága egészen más árnyalatát képviseli a magyarságnak, mint az alföldi legelők, rétek, árterek, lápok ősi soron halász, pákász, pásztor, majd egyre nagyobb mértékben földműves, mégpedig főleg szemtermelő, de erdőt alig ismerő, szalmával, trágyával tüzelő s inkább az agyag mint a fa technikájában jeleskedő népe.”

*Mendöl Tibor: Parasztság és táj (részlet)*⁴⁷

A magyar néprajztudomány jelentős eredményekkel rendelkezik a Kárpát-medence paraszti műveltségének *nagytáji (régión)* különbségeinek kutatásában, mely szervesen illeszkedik az európai etnológia egyik legfontosabb tudományos diskurzusához, a hagyományos népi kultúra térbeli tagolódásának – elsősorban kartográfiai alapú – megközelítéséhez. E munkákat azonban elsősorban a különbségek felismerése és deklarálása jellemzi, anélkül, hogy az e különbségek háttérében rejlő különféle okok és feltételek magyarázatára, illetve a két szempont összefüggésének értelmezésére sort kerítettek volna. Ez nem pusztán a kutatói érdeklődés szaktudományos hagyományból eredeztethető követ-

⁴⁷ MENDÖL 1949. 24.

kezménye. Ha ugyanis bizonyos jelenségek, kulturális elemek vagy a műveltség egy alrendszere (mint a táplálkozás, teherhordás, len- és kenderfeldolgozás stb.) valamelyik nagytájunkhoz is kapcsolható, azt a legtöbb esetben nem lehet egyetlen feltétel meglétéből levezetni. Régióalkotó tényező lehet a természeti környezet mellett a társadalomtörténeti, a közjogi, a politikatörténeti és az etnikai feltétel is.⁴⁸ TÓTH Tibor a „dunántúli” jelzővel a mezőgazdaság egy olyan jellegzetes struktúráját írja körül, mely a gazdasági-társadalmi folyamatok eredményeként különbözik az ország más tájainak mezőgazdaságától.⁴⁹ A parasztság jövedelmi viszonyait vizsgálva GUNST Péter megállapítja, hogy noha a Dunántúlon az 1920–1930-as években általánosságban belterjesebb volt a mezőgazdasági termelés, s ennek következtében magasabbak voltak a hozamok, mint az Alföldön vagy az északi dombos vidéken, ám több volt a kiadás is: a magasabb életszint, illetve a magasabb munkabérek miatt a gazdálkodás tiszta hozama esetleg alacsonyabb is lehetett.⁵⁰ Magdalena PARIKOVA elkülöníti a Kárpátok és az Alföld kultúráját a mezőgazdasági kultúra kapcsán.⁵¹ Problémát jelent annak meghatározása, hogy egy specifikus jelenség háttérében a természeti környezet vagy az etnicitás sajátosságát keressük. NÁDASI Éva szerint az, „hogy a gazdaság mégsem teljesen egynemű, az többnyire az adott népesség ökológiai kényszerületekhez való alkalmazkodásának következménye, nem pedig az etnikumból következő sajátosság”. Már egyértelműen a természeti környezet befolyásolja azt, hogy melyek a fontosabb természetes élelmiszer-növények.⁵² Az eszközkészlet bizonyos elemei, eltérései is a természeti környezet függvényei. GUNDA Béla példájával, *karikás ostorral* a pásztor erdős területen nem csapkodhat, hanem *csörgős botot* használhat.⁵³ A kaszatípus honti változatainak háttérében az egyenlőtlen terepadottságokat kell látnunk.⁵⁴ Bizonyos jellegzetes tárgyak, eszközök is jellemezhetnek egy-egy ökotípust. PALÁDI-

⁴⁸ TÓTH J. 1987: a szerző az Alföld példáján mutatja be az ember, a település és a környezet kölcsönhatását, e szempontok összefüggésrendszerét; KÓSA 1990. 65–79: a Kárpát-medence népi kultúrájának táji tagolódásában az eltérést és azonosságot kiváltó tényezőket két nagyobb csoportra osztja. A természeti, ökológiai és társadalmi okok mellett néhány köztes ok is befolyásolhatta az elkülönülést, mint például a nyelvi-nemzetiségi elszigeteltség.

⁴⁹ TÓTH T. 1983. 44. Az eltérés összefügg a természeti adottságokkal, a magasabb népességsűrűséggel, a településszerkezet sajátosságaival, a nyugati piacok viszonylagos közelségével stb. „A »dunántúli« jelzőt tehát egyfajta minősítésként fogjuk fel.”

⁵⁰ GUNST 1985. 687.

⁵¹ PARIKOVA 1986. 251.

⁵² NÁDASI 1985.

⁵³ GUNDA 1986. 6.

⁵⁴ PARIKOVA-SLAVOVSKY 1981. 105–106. Itt a kétmankós kaszanyél behozatal, mely nem egészen vált be a helyi terepviszonyok között. Ezért Hontban egy előrehajló mankóval ellátott kaszanyél honosodott meg, vagyis a földrajzi viszonyok határozták meg az új munkaeszköz kialakulását, a sarló-kasza eszközváltást követően (nem pedig az etnikus specifikusság).

KOVÁCS Attila számol be a *villás csúsztatóról*, erről a kezdetleges szállítóeszköztől, melyet hóban és szárazban is használtak teli hordó vagy kő vontatására. Az eszköz ismeretes Nógrád, Hont, Valkó, Felsőpalojta, Alsósztrégova és a Bükk (Mályinka, Bükkzsérc) vidékén, s melynek „párhuzamait az Északi-Kárpátokból és Erdélyből, szlovák, ukrán, magyar és román falvakból is közlik. Úgy látszik, néphez, etnikumhoz nem köthető, sokkal inkább sorolható az európai magashegyi területek kulturális reliktumai közé.”⁵⁵ Az egész Palócföldre jellemző a kárpáti csűrös gazdálkodás.⁵⁶ A „hegyvidéki szálláskertes” forma a centrumon kívül több községben is kialakult, s így a Felföldre jellemzőnek tekinthető.⁵⁷ TÁLASI István a magyar Alföld népi kultúrájának táji változásait vizsgálva úgy vélekedett, hogy „az egyes csoportok között csak bizonyos határjelenségek vannak, s valamennyi alföldi etnikai csoportunknak még népmozgalmi eredetétől eltekintve is sajátosan alföldi jellegű műveltsége van”.⁵⁸ E véletlenszerűen kiragadott példák is bizonyítják, hogy a néprajztudományban teret nyert a kulturális jelenségek természeti környezetből eredeztetett magyarázata, mely – egyes esetekben – elvezetett a nagytáji, regionális különbségek felismeréséhez. Nem történt meg viszont e jelenségek egymásra vonatkoztatása, összekapcsolása, „ökotípussá szervezése”.

Az agrártörténet eljutott ugyan a régió szintű, nagy- és mezőtáji tipológiához, ám annak szempontrendszere meglehetősen korlátozott, a történeti és statisztikai források számszerűsíthető adatain nyugszik. Talán ez is az oka, hogy e megközelítések nem mutatnak túl a különbségtételen, nem kísérlik meg ezek alapján értelmezni az agrártörténet regionális folyamatait. Számunkra mégis használhatóak e megközelítések, mivel a források lehetőséget adnak nagytájaink mezőgazdaságának a – művelési ágak arányai alapján történő – modellezésére. GUNST Péter az 1920–1930-as évekre vonatkoztatott adatai megvilágítják a Trianon utáni országhatáron belüli három nagytáj: az „Alföld”, a „Dunántúl” és az „Észak” agrárstruktúrájának legfőbb vonásait⁵⁹ (3. táblázat).

Jelentős különbség mutatkozik a szántó és az erdő arányában az egyes nagytájak között oly módon, hogy „Észak” az erdei, míg „Alföld” a szántóföldi gazdálkodással jellemezhető igazán. Mindkét adat alapján „Dunántúl” az átmeneti kategória, ahol viszont a rét nagy és a legelő kisebb aránya a belterjes állattartás gyakorlatára utal. A gazdálkodás belterjességének foka, illetve a talaj termőképessége, az egyes művelési ágak vonatkozásában az egy területegységre számított tiszta átlagjövedelem alapján jellemezhető. FÜR Lajos a századforduló Magyarországot alapul véve közli a régiókra bontott adatokat⁶⁰ (4. táblázat).

⁵⁵ PALÁDI-KOVÁCS 1989. 358.

⁵⁶ BAKÓ 1989. 836.

⁵⁷ BAKÓ 1989. 831.

⁵⁸ TÁLASI idézi: FILEP 1980. 86–87.

⁵⁹ GUNST 1976. 298.

⁶⁰ FÜR 1976. 179.

3. táblázat
A művelési ágak aránya a magyarországi nagytájakon
(százalékban, kerekítve)

	Alföld	Dunántúl	Észak
Szántó	67	57	50
Kert	1	1,4	1,8
Rét	6,5	8,2	6,9
Legelő	12	8,5	11,5
Szőlő	2,5	2	2
Erdő	4,5	16	23

4. táblázat
A tiszta átlagjövedelem különbségei a magyarországi tájakon művelési ágak szerint
(krajcár/kataszteri hold)

Tájegység	Szántó	Rét	Legelő	Összes terület
Nagyalföld	666	320	200	543
Kisalföld	687	347	234	573
Dunántúli dombvidék	610	630	183	546
Északi dombvidék	562	504	155	517
Északkeleti dombvidék	380	381	107	336
Erdélyi részek	174	157	47	241
Északi hegyvidék	156	148	35	123
Országos átlag	470	309	113	350
Maximum	790	650	266	725
Minimum	76	57	20	25

Az összes területre vonatkozó adatsort böngészve megállapíthatjuk, hogy az „Északi-középhegység”, mely ez esetben „Északi dombvidékként” szerepel, egy területegységre számított átlagjövedelem tekintetében alig marad el az alföldi tájak mutatóitól, és jócskán megelőzi az „Erdélyi részek” és az „Északi hegyvidék” területeit. Bár az ismertett adatsor háttérben sokféle szempont szerepet játszhat (pl. az eszközváltás üteme, a bér munka alkalmazásának foka), azok nagy része közvetve vagy közvetlenül, de kapcsolódik a természeti környezet kérdéséhez. Mégis szembevetendő az, hogy általános vélekedésekkel szemben a „dombvidék” mezőgazdaságának kapacitása nem „félúton áll” az alföldi és a hegyvidéki területek között.

Annak ellenére, hogy SZABÓ László és FÖLDES László már az 1970-es évek végén a Magyar Néprajzi Lexikon „gazdaság” szócikkében – a magyar néprajzban elsőként – tipologizálta a parasztgazdaságok „vidékenként eltérő típusait”,

e kísérletet mégsem követte hasonló célú folytatás. A szerzőpár a következő típusokat különítette el egymástól:

– *Alföldi típusú gazdaság.* A gabonatermesztés és a külterjes állattartás kapcsolódik össze.

– *Dél-alföldi és kiskunsági gazdaság.* A kerti művelésre épül vagy annak nagy teret szentel. Ide sorolhatóak a makói, szegedi, kalocsai hagyma- és paprikakertészek.

– *Eger-gyöngyösi, Tokaj-vidéki és balatonmelléki szőlőtermelésre épülő gazdaság.*

– *Északi-középhegységi, Erdélyi és Bakonyi típusú gazdaság.* Mindent termelnek, a földművelés az állattartás mellett csekélyebb jelentőségű, és nagyobb szerepet kapnak a táj lehetőségeit kihasználó egyéb tevékenységek, alkalmi munkák (gyűjtögetés, erdőlés, fafaragás, fuvarozás, mészégetés, szénégetés, idénymunkák: summásság, aratás, szőlőmunkák).

„Az egyes területek gazdálkodásának ez a jellege, így a gazdaságok itt felsorolt típusai az elmúlt évszázadban alakultak ki ebben a formában, bár közülük nem egy terület nagy múltra tekint vissza (borvidékek). A nagy tájalakító munkák előtt az Alföldön is differenciáltabb jellegű gazdaságtípusok voltak. A gazdaságok fenti típusai még kisebb egységekre, helyi típusokra tovább bonthatók.”⁶¹ Az első és az utolsó típus feleltethető meg egy-egy ökotípusnak, míg a második (dél-alföldi és kiskunsági) típusnál a társadalmi tényezők szerepe az elsődleges. A harmadik típus, a szőlőtermelésre épülő gazdaság esetében keverednek az ökológiai (talaj, térfelszín, a napsütés időtartama, a beesési szög stb.) és a társadalmi tényezők.

A KÖZÉPHEGYSÉGI PARASZT NÉPRAJZI KÉPE AZ ÉSZAKI-KÖZÉPHEGYSÉG PÉLDÁJÁN

Felmerül a kérdés, milyen kiterjedésű területet tekintünk egy ökotípus által jellemezhetőnek? A (kis)táji elemzési keret helyett itt feltétlenül nagytáji, régió szintű keretet kell használnunk. A kultúra (kis)táji differenciáltságában a történelem gyors változóinak sokkal nagyobb szerep jut (ide sorolható például a politikai, közigazgatási határok változása, egy-egy városközpont kisugárzó szerepének növekedése, egy-egy mezőgazdasági termék konjunktúrája, interetnikus kapcsolatok, társadalomtörténet, etnikai-felekezeti kép). Ezzel szemben – visszaulva a braudeli megközelítésre – a nagytáj (régió) a kultúrának stabilabb, lassabban változó szerkezetét feltételezi, amelyben a természeti környezethez való alkalmazkodás is egy – ha még oly fontos – állandósult, illetve lassan változó alkotóeleme a kultúrának. Más irányból közelítve a problémát, a

⁶¹ SZABÓ-FÖLDES 1979. 271.

paraszti kultúra ökológiai alapú tipológiájánál, melynél a típusalkotó szempont a természeti környezet, célszerű még azt a legnagyobb környezeti egységet meghatározni, ahol a kistáji különbségek fölött a természeti környezet még ténylegesen jellemez egy *kulturális magot*. Minél nagyobb ez a terület, annál nehezebb, ám annál nagyobb haszonnal kecsegtető az ökotípus meghatározása. Ha viszont túlságosan is nagy e földrajzi-ökológiai egység, akkor fennáll a veszély, hogy a nagyfokú belső differenciáltság következtében a hozzá kapcsolt ökotípus nem több pusztán elméleti kreálmánynál, nincs szinkronban a konkrét néprajzi adatokkal, már nem képes modellezni a való életet. A Kárpát-medencében a paraszti kultúra természeti környezet hatására megjelenő változatait és elemeit – a néprajzi publikációk nyomán – a kis-, a mezo- és a nagytájakhoz köthetjük. Elemzésünk kerete – az előbb elmondottak következtében – a nagytáj (kulturális régió).

A következőkben azokat a kulturális meghatározókat gyűjtöttük egybe, melyek – főként az Északi-középhegység példán keresztül – átfogóan jellemezhetik a középhegységi parasztokat. Tanulmányunk alapvetően a problémafelvetést tekinti feladatának, ezért nem tesz kísérletet a középhegység pontos ökológiai, természet-, gazdaság- és kulturális földrajzi behatárolására, a földrajzi régió (Északi-középhegység) és a történeti-kulturális régió (Felföld) megfeleltetésére.

Bár még egyetlen néprajzi publikációban sem szerepelt önálló ökotípus megnevezéssel a középhegységi paraszti kultúra, számos adat látott napvilágot – egy település, egy kistáj vagy egy nagytáj példáján –, melyek az ember és ökológiai környezete kapcsolatának konkrét, mégis egy ökotípusban általánosítható szempontjait tartalmazzák. A néprajzi adatok főként a hagyományos paraszti világ időszakára (1848–1945 [1960]) vonatkoznak.

Az Északi-középhegység népi kultúrájának általános képét – a paraszti polgárosultság szempontjából – az *archaikusság*, a *fáziskésés*, a *konzervativizmus*, a *konzerválódott feudalizmus* és a *marginális helyzet* fogalmi jellemzőik leginkább.⁶² A polgárosultság életmód-alakító elemei mind a termelést, mind pedig a fogyasztást nézve késve érkeznek a területre. Érvényes a megállapítás az *innovációkra* is, melyek az alföldi területek felől termékenyítik meg a régió népi kultúráját. Itt kevés innováció születik. Különösen a 19–20. században figyelhető meg a síksági, alföldi eredetű műveltségelemek és jelenségcsoportok korábbinál nagyobb mértékű északra nyomulása.⁶³ Például a tüzelőberendezés terén a szabadkéménnyel kombinált, kívül fűtős kemencekályha a Garam és az Ipoly mentén, a Mátra és a Bükk térségében, sőt a Hernád völgyében is visszaszorította a szobai tüzelésű lapos kemencét. A szántóföldi gazdálkodásban a sarlós helyett a kaszás aratás, a kézi cséplés helyett a nyomtatás és járulékos eszközei terjednek el, mint a tarlógeréblye (*bóggó*), a görbefogú gereblye, a

⁶² A jelenségről lásd: BAKÓ 1989. 833; KÓSA 1990. 291–292; PALÁDI-KOVÁCS 1982. 177–178; 1994. 21; VIGA 1990. 18; 1994. 60.

⁶³ KÓSA 1990. 294.

hosszú nyelvű szórólapát. A táplálkozásban a töltött káposzta a Bódva völgyében a lakodalmi étrendbe a századfordulón alföldi hatásra került be. Különösen érzékeny „felvonulási terepei” voltak az alföldi eredetű kulturális javak terjedésének a folyóvölgyek (Hernád, Bódva, Sajó völgye).⁶⁴ A viselet egyes elemei is délről, például Mezőkövesdről (matyó mellény, matyó kendő, matyó lajbi) kerülnek be Nagylóc, Kazár és Varsány női viseletébe a 20. század első felében.⁶⁵ Az innovációk befogadásának „konjunktúrája” két irányból is megközelíthető. Egyrészt ez nyilvánvalóan összefügg a centrum-periféria kérdéskörével, vagyis e tekintetben az Északi-középhegység periferikus, fáziskéséssel jellemezhető régiója a magyar nyelvterületnek. Másrészt viszont a kívülről érkező új illeten arányú befogadása nem történhetett volna a kultúra nagyfokú *adaptivitása* nélkül. Egymással némiképp ellentmondó vélekedések születtek annak kapcsán, hogy vajon a Felföld népi kultúrája mennyire homogén vagy éppen heterogén. KÓSA László *kiegyenlítődi fejlődésnek* nevezi azt a folyamatot, melynek hátterében a földrajzi feltételek és a településszerkezet azonossága, a történeti sors hasonló alakulása húzódik meg. Ennek következménye, hogy nincsenek olyan szembevetően régiesebb arculatú kistájak, mint pl. a Dunántúlon az Ormánság vagy az Őrség. Hiányoznak a Sárközözihez hasonló erős népművészeti központok, valamint Szegedhez és Debrecenhez hasonló nagy sugarú városi központok.⁶⁶ A másik elképzelés, mely a természeti környezetből indul ki, a Felföldet a legheterogénabb, legtagoltabb természeti környezettel rendelkező régióknak tekinti. E heterogenitásban tetten érhető egyfajta „kulturális mag”, mely éppen az alkalmazkodás gazdag formáinak hatására a hegyvidéki népesség életmódjának rugalmasságához vezet.

A következő csomópont a gazdasági tevékenységek összehasonlítása. A néprajzi leírások egyetértenek abban, hogy a kevés és rossz minőségű szántóföld miatt a földművelés csak másodlagos az erdei munka és az állattartás mögött.⁶⁷ Az egész régió területét nézve az összes művelés alatt álló területen belül a szántóterület és az erdőterület aránya közel azonos, ami elvileg az erdei hasznvételek és az állattartás szerepének erősségét sugallja a földműveléssel szemben.⁶⁸ Talán ez a megállapítás a legkevésbé általánosítható, hisz a folyóvölgyek

⁶⁴ KÓSA 1990. 296–297.

⁶⁵ FÜGEDI 1986. 201.

⁶⁶ KÓSA 1990. 288–293.

⁶⁷ HUSEBY 1985. A Cserépfalun tapasztaltakat a szerző kiterjeszti az Északi-középhegységre, a Bakony és Erdély egyes területeire, azzal a kiegészítéssel, hogy az állattartás mellett a terület természeti lehetőségeit kihasználó egyéb tevékenységek is jelentősek, mint a méhészet, a fafeldolgozás, a fuvarozás, az erdőlés, az orozás, a gyűjtögetés, a távoli vidékeken vállalt idénymunkák stb.

⁶⁸ FRISNYÁK 1990. 367–369. A szántóterület aránya 34,7 százalék, míg az erdőé 32,1 százalék volt a 18–19. században. Frisnyák szerint azonban a kései feudalizmus kori Felvidékre mégsem általánosítható az a megállapítás, hogy a hegyi pásztorkodás jelentősebb gazdasági tevékenység lett volna a földművelésnél. (FRISNYÁK 1990. 366.)

és az erdők, hegyek belsőbb területe ebből a szempontból más-más képet mutatnak. NOVÁK László a Börzsöny néhány településével kapcsolatban arra a megállapításra jut, hogy „a hagyományos paraszti gazdálkodás önellátó jellegéből kifolyólag, falvainkban a földművelés és az állattenyésztés viszonylag egyensúlyi helyzetben volt, illetve a paraszti gazdaságok mozgásának, működésének megfelelően (tehén, ökör, ló váltogatásával a rendszeres jószágcsere, sertés és baromfi, tojás és tej értékesítése) piacra történő áruterelés – még ha kisebb mennyiségben is – a gabonafélék révén valósulhatott meg”.⁶⁹ Mindenesetre az *állattartás* szerepe jelentős, azon belül is az állatkereskedelem, a kupeckedés és a tinóbetanítás érdemel külön is említést.⁷⁰ Másról „marginális állatok”, mint például a szamár tartásának jelentősége is nagyobb az ökológiai adottságok és a szőlőművelés feltételei következtében.⁷¹ A *fához, erdőhöz való viszony* fontos szerepet játszik mind a termelői kultúrában, mind a fogyasztásban, mind pedig a népi árucserében. Az erdei termékek gyűjtögetése, az állatok erdei legelők tartása, a fafaragás, csakúgy, mint az erdei termékek értékesítése, lényeges hasznvételeknek számított az erdei parasztlak életében. Az erdőhöz való viszony már az irtásföldek (települések) kialakításában is fontos szerephez jutott. A mezőgazdasági termelés kedvezőtlen feltételei miatt a mezőgazdaságon kívüli (jövedelemszerzési) tevékenységek hangsúlyosak. ÚJVÁRY Zoltán gömöri tapasztalatait kiterjeszti a „hegyi lakosokra”, akik télen orsó, guzsaly, fakanál, tál, teknő, kosár, seprő, pokróc stb. készítésével foglalkoztak, cserépedényeikkel a fazekasok, üvegtábláikkal a vándor ablakosok, a sonkolyt kereső barkácsolók az Alföldet minden irányban bejárták, hazulról néha fél évig is elmaradtak.⁷² Zita SKOVIEROVA a Nyitra környéki falvak lakóinál szintén a mezőgazdasági parcellák kis méretéből eredezteti a férfiak nagyarányú, gazdaságon kívüli munkavállalását, akik erdei munkákkal (favágás és fuvarozás), kupeckedéssel (szarvasmarhával) és idénymunkák vállalásával egészítették ki családi üzemük bevételeit, míg a lányok cselédként és pesztraként a nyitrai kereskedőknél, iparosoknál s a helybéli értelmiségnél szolgáltak.⁷³ Ugyanakkor még a legzordabb felvidéki területeken is a mezőgazdaság határozza meg a kiegészítő tevékenységek rendjét és nem fordítva.⁷⁴ Ennek némiképp ellentmon-

⁶⁹ NOVÁK 1977. 274.

⁷⁰ PALÁDI-KOVÁCS 1994. 22. A szerző e jelenséget a kontaktzóna magyar falvaira különösen érvényesnek tartja.

⁷¹ VIGA 1979. 282–284. Az országos átlagnál jóval magasabb a szamártartás aránya a Bükk, Hegyalja és a Zempléni-hegység településein.

⁷² ÚJVÁRY 1981. 55.

⁷³ SKOVIEROVA 1986. 288.

⁷⁴ VIGA 1988. 562–563. Még a specializált falvak, mint a gömöri fazekasfalvak, valamint a túróci olejkarok esetében is érvényes e modell. Általában véve a háziipari tevékenység, az erdei munkák többsége is csupán kiegészítője a mezőgazdálkodás évi rendjének. Az árucserre vonatkozásában is sokkal jelentősebb a gabona, bor, gyümölcs, só, fa, állat, mint azok a

danak (vagy olyan kivételek, melyek erősítik a szabályt) azok a kolóniák, melyek jellegzetesen iparinak mondhatóak, mint például a VIGA Gyula által többször is ismertetett bükki szlovák meszesek (Répáshuta példáján).⁷⁵ Számos néprajzi adat szól a középhegységi falvak és kistájak *gyümölcsstermesztési* hagyományáról és a gyümölcssel történő piacozási gyakorlatáról.⁷⁶ CSOMA Zsigmond a hegyvidéki gyümölcsstermesztést a szántóföldi növénytermesztés kedvezőtlen feltételeivel magyarázza.⁷⁷ Ide sorolható a *szőlő- és bortermelés* gyakorlata, mely jelentős ágazata a paraszti gazdálkodásnak. A szőlő (bor) és gyümölcs mellett különféle kertészeti termékek, mint a káposzta is fontos értékesítési cikk volt több itteni település számára. Jelentős a régióban a bányászat és az ipari munka.⁷⁸ Ennek hátterében nem pusztán a modern iparosítás folyamatát kell látnunk, hanem a hegyvidéki térség adottságaiból eredeztethető nyersanyagkincs mélyen a múltban gyökerező kiaknázására tett folytonos emberi kísérletét is.

A munkával kapcsolatos *mobilitás és migráció* jelentős a térségben. Ide sorolhatóak a vándorúrusok, a vándoriparosok és a vándoraratók is. A mezőgazdaság nem volt képes eltartani az itt élők többségét, akik a gazdaságon kívüli *időszaki munkavállalás*ra kényszerültek. Cs. SCHWALM Edit a *summásság* társadalom- és természetföldrajzi okai között sorolja fel a birtokelaprózódást, aminek következtében az életképtelen gazdaságok nem tudják eltartani a lakosságot. Ez az oka annak, hogy az összes magyarországi vándormunkás közel fele a palóc vidékről, annak is a középső és keleti részéről származott. Ugyanakkor itt sem lehet általánosítani, hiszen az egyes palóc falvak más és más módon és mértékben vettek részt a summás munkában, például Órhalom paraszti gazdálkodásában jelentős szerepet kapott az intenzív burgonya- és káposztatermesztés, ami megoldotta a foglalkoztatottságot.⁷⁹ Mind az árucserében, mind a munkavállalásban, mind pedig az elvándorlásban az Alföld és az Északi-középhegység viszonylatában az utóbbi népe volt a mozgékonyabb fél.⁸⁰ A munkamigráció kérdéséhez sorolható az is, hogy a *fuvarozás* jelentősége szinte az

termékek, melyeknek a néprajz eddig a legnagyobb figyelmet szentelte. Ezt a véleményt erősíti meg – még ha ebből az egy példából nem is általánosíthatunk – SZABÓ István és SZABÓ László közös tanulmánya is (1977a. 88.), melyben a Börzsöny északi részén található Kemencéről azt írják, hogy bár a települést „fafaragó faluként” emlegetik, ott valójában csak 10-12 család foglalkozott eladásra faragással, s a fafaragás tömeges, kizárólagos mesterségé, szabályszerű foglalkozássá nem válhatott.

⁷⁵ VIGA 1984. 171.

⁷⁶ Legátfogóbban VIGA 1986.

⁷⁷ CSOMA 1998. 138–139.

⁷⁸ HÁLA 1987. A Felföld vonatkozásában megállapítható, hogy különösen a 18. század derekától vált lényeges telepítő erővé a bányászat (PALÁDI-KOVÁCS 1994. 11).

⁷⁹ Cs. SCHWALM 1989a. 470–474.

⁸⁰ KÓSA 1990. 294.

egész Északi-középhegységben, azon belül is különösen egyes települések életében számottevő.

A társadalmi hierarchia kevésbé tagolt, az Alföldhöz képest kisebbek a gazdaságok közötti vagyoni, méretbeli különbségek. A munkaszervezetben sem alakult ki a parasztság helyi értelemben vett vagyonosabb és szegényebb rétege között alá-fölérendeltségi viszony olyan értelemben, mint az Alföldön, s nem jött létre aránytalan munkacsere, azaz a ledolgozás a különböző vagyoni helyzetűek között.⁸¹

Az alapvető gazdasági gondolkodás és mentalitás egy sajátos kettősséget takar. Egyfelől a *biztonságra törekvésnek* alárendelt „mindent termelés” eszménye a hagyományos paraszti értékrendből eredeztethető.⁸² Másfelől viszont a nagyfokú mobilitás következménye (és természetesen előzménye is egyben), hogy a termelést áthatja a *piaci érintettség*. Ebből következik, hogy területünkről mind a *népi árucseré*, mind a *piacozás* konkrét gyakorlatának számtalan példája ismert tudományszakunkban. A piacozás gyakorlatát mindazonáltal nem szűkíthetjük le egy korszakra, mivel több adat – és saját tapasztalataink – is azt erősítik meg, hogy egészen napjainkig jelentős a tevékenység.

Az eddig felsorolt tulajdonságok – mivel a kulturális maghoz közel eső jelenségeket emeltük ki – egytől egyig alkalmas szempontnak látszanak az ökotípus meghatározásához. Ezek mellett léteznek olyan néprajzi adatok is, melyeket nem tartok a kulturális mag meghatározásához feltétlenül releváns adatoknak, ám vissza-visszatérően felbukkannak a Felföld, illetve az Északi-középhegység régiójának néprajzi jellemzése során. A népi társadalom területéről származó adat, hogy a palóc vidék magyar és szlovák eredetű falvaiban egyaránt megtalálható az azonos típusú nagycsalád. A családszervezetben tehát nem etnikai, hanem egyéb tényezők bizonyíthatóak, mint pl. a nagycsaládok esetében – többek között – a hegyvidéki gazdálkodás sokoldalúsága.⁸³ Az északi-középhegységi népi kultúra táji tagoltságának egyik fontos meghatározója a „parochiális csoporthoz” tartozás, hisz a néhány községből álló csoportok népe az egyházi szertartások, ünnepek révén szoros kapcsolatba került.⁸⁴ Az ökológiai adottságok a termelő kultúra esetében is jelentős kultúraalakító tényezők. Ha e zónát el akarjuk helyezni az alföldi és a magashegyi (Kárpátok) zónája között, akkor a szőlőtermesztés miatt az előbbi, krumpli termesztési hagyománya

⁸¹ SZABÓ I.–SZABÓ L. 1977b. 473–474.

⁸² VIGA 1990. 14. Az Északi-középhegység és a Felföld érintkező sávja területén azonban a jobbágyi, illetve paraszti üzemek többsége – a rossz talajadottságok ellenére – a szemtermelésre, a lakosság és az állatállomány önellátására rendezkedtek be, s a gabona és takarmánynövények a vetésterület nagy részét foglalták el. A fennmaradó területet általában sokféle növényvel igyekeztek hasznosítani, törekedve a nagyobb termelési biztonságra. Lásd még: VIGA 1994. 56.

⁸³ SZABÓ L. 1985. 70.

⁸⁴ BAKÓ 1989. 832.

miatt az utóbbihoz kapcsolhatjuk. Ezt a tényt erősíti, hogy nagy múltja és formai változatossága van a kapaformák elterjedésének.⁸⁵ Sajátos felföldi típust alkot a teherhordás, mely itt a háton cipekedés gyakorlatát követi. Különösen a jellegzetes teherhordó eszköznek, a *hátikosárnak* (*hátyi*) jelentős a néprajzi szakirodalma. A népi építkezés jellegzetessége a Felföld déli régiójában a zsilipelt falú ház, a csűr és a lépcsőzetesen felrakott kévés zsúptető.⁸⁶ A „pálóc”, illetve „északi magyar” házterület sajátosságaként tartja számon a magyar néprajz a hideg női hálókamra meglétét.⁸⁷ Az egész régiót átfogó házterület azonban idővel tovább tagolódott, először a 18. században egy kelet–nyugati részre (Sajó jelentette a határt), majd a 19. században megtörtént a kistáji változatok kiformalódása is.⁸⁸ Az esetlegesen kiragadott példákat a táplálkozás témájával zárom. A menyasszonyi kalács és a *gomba* a táplálkozás fontos eleme volt az egész régióban.⁸⁹

A KÖZÉPHEGYSÉGI PARASZT ÖKOTÍPUSÁNAK MEGHATÁROZÁSÁHOZ

A legfontosabb feladat az kell legyen, hogy kiemeljük azokat a tulajdonságokat, melyek az ökotípust több társadalomtörténeti korszakon is átvezetően jellemzik. Hogy mi a „középhegységi paraszt” ökotípusának korszakokon át érvényes karakteres sajátossága, azt az értékrend, a mentalitás és az életvezetési stratégiák mentén kell keresnünk. Az alapvető paraszti mentalitás és gazdálkodási stratégia itt is hasonló az alföldihez, vagyis a középhegységi lakosság zöme is földet akart, a föld és a jószág megszerzése volt az elérendő cél, hisz az alap ez esetben is a feudalizmusban gyökerező „földéhség” volt.⁹⁰ Mégis, itt a gazdálkodásban, illetve a mentalitásban is sajátos *kettősség* figyelhető meg. A piacra termelés és az önellátás mindig jelen volt. Ez hosszú történelmi korszakokon keresztül – a feudalizmustól napjainkig – érvényesnek látszó megállapítás. PÁPAY Zsuzsa egy Mátra vidéki falu példáján keresztül fogalmazza meg e sajátos gazdasági gondolkodás lényegét.⁹¹ Vagyis az ökológiai–gazdasági fel-

⁸⁵ BAKÓ 1989. 837.

⁸⁶ PALÁDI-KOVÁCS 1994. 22. A zsúptetőt a felföldi népi építkezésére szintén általánosíthatónak tartja DÁM 1998. 477.

⁸⁷ BAKÓ 1989. 841–844.

⁸⁸ DÁM 1998. 476–477.

⁸⁹ BAKÓ 1989. 850–852.

⁹⁰ VIGA 1988. 564–566.

⁹¹ PÁPAY 1989. 43–45. A szőlő mindig is nagy odafigyelést, speciális szakértelmet és folyamatos alkalmazkodást kívánt, a piacra termelés révén pedig a feudális kötésektől némiképp szabadabb, „vállalkozóbb” hajlamú embert feltételezett. Emellett az önellátás is mind-

tételek miatt árutermelésre „kényszerült” középhegységi paraszt ugyan bizonyos értelemben vállalkozói hajlamú volt, mégis ezt egy sajátos, biztonságra törekvő, konzervatív, feudális jelegű mentalitással egészítette ki. Kétségtelen, hogy az észak-magyarországi népesség a „kényszer-árutermelői” gyakorlatnak megfelelően több külső kapcsolatra kényszerült, továbbá az önellátása is alacsonyabb szinten állt, ám mindezt – osztva VIGA Gyula álláspontját – csak az alföldi népesség tradicionális kultúrájának tükrében lehet vizsgálni.⁹² A gazdaság mindenestre tarkább, összetettebb, mint az alföldi részek csupán állattartó vagy szemtermelő gazdasági hagyományai. Mindez az egyes települések határainak karakteréből is következik. A középhegységek falvainak határa – rendszerint – jóval tagoltabb (talajtípus, térszín), mint az alföldi településeké. A „tipikus” középhegységi paraszti gazdaság sok tagból áll, s a határ különböző pontjain szétszórt föld a „sokfélélt termelés” gyakorlatát igényli. A gazdaságokhoz szántó, szőlő, kert, rét és erdőjog tartozik. E táji adottság egyfelől lényegében kizárja a monokulturális termelés lehetőségét, másrészt viszont lehetőséget is kínál arra, hogy a kisüzemek a különböző konjunktúrákba könnyebben be tudjanak kapcsolódni. Ugyanis ez esetben nem kell a teljes terményszerkezetet átstrukturálni, nem szükséges egy teljes mértékben új termelési tevékenységet „tanulni”. A középhegységi társadalom él is ezekkel a lehetőségekkel. Ki is használja őket, „s ezért tudása, ismeretei sokoldalúbbaknak, szélesebb körűeknek tűnnek, mint a lecsapolás utáni alföldi települések középparaszti- vagy kulákgazdáinak ismeretei vagy a csak bizonyos munkára specializált, nincstelen bérmunkások tudásanyaga. Egyvalami azonban minőségi különbséget okoz a két vidék szemléletmódjában. Míg az Alföldön ez a kevesebb tudásanyag mélyebb, mert perspektivikusabb, addig az Ipoly-völgy parasztságának szélesebb tudása konkrétabb, de távlatok nélkülibb. Egész életmódjukat és e tudás eredményes alkalmazását a gyors, pillanatnyi, de igen közeli döntések határozzák meg.”⁹³ KÓSA László a paraszti gazdálkodás és mentalitás háttérében tetten érhető különbséget a Felföldön a korlátozott piaci lehetőségekhez, a földrajzi feltételekhez, valamint az aprófalvas településrendszer szűk térségeihez köti. Ez az oka annak, hogy a birtokos parasztságban nem alakult ki sem az alföldi mezővárosokra és nagyközségekre jellemző száz vagy több száz holdas paraszti-birtokos, sem a dunántúli, általában kisebb gazdaságban okszerűbben termelő „pógár” típusa.⁹⁴ Általánosan jellemző a „mindent termelés”, függetlenül a

végig megvolt. Ha pénz volt, földszerzésre kellett, viszont nagyobb földön nemigen folyt hatékonyabb gazdálkodás. Vagyis a földszerzésben a racionális szempontok helyett a presztízssokok játszottak szerepet.

⁹² VIGA 1988. 564–566.

⁹³ SZABÓ I.–SZABÓ L. 1977b. 472.

⁹⁴ KÓSA 1990. 292.

paraszti birtok nagyságától. A ZÓLYOMI József által publikált 18. századi paraszti kárbecslések is – ha nem is a mindent, de – a sokfélélt termelés stratégiáját igazolják.⁹⁵ A parasztek kétféle életszemléletét állítja szembe egymással P. O. CHRISTIANSEN, amikor „a sorsot formálni kívánó, törekvő életszemléletről” és „a sorsot elfogadó, beletörődő életszemléletről” beszél.⁹⁶ GYÖRI-NAGY Sándor a hegyi táj (hegyi kultúra) és az alföldi táj (alföldi kultúra) megkülönböztetésénél szintén az értékrend és a mentalitás kérdéséből indul ki. Az előbbi ökotípustál épp a kedvezőtlen (kis területű és rossz minőségű) mezőgazdasági művelésre alkalmas földből kiindulva a korlátozó viszonyok fölé keveredés módozatainak szüntelen keresését, az adott javak és források legkimerítőbb hasznosítására való törekvést, a célszerűségre törekvést és a szüntelen takarékosságot emeli ki. (Ez még – az Alpok példáján – a sírhelyeknek is kisebb területet jelentett, mint az alföldi tájakon!)⁹⁷ Egyetérthetünk VIGA meghatározásával, hogy „a háziiparosok, erdei munkások, summások, fuvarosok, kőfejtők stb. szakismerete, specializálódása általában nem jelent önálló foglalkozást, e tevékenységek csupán »megnyújtásai«, »meghosszabbításai« az alapvető mezőgazdálkodás erővonalainak. A hegyvidéki férfinép zöme rendelkezik ilyen készséggel, hogy akár többféle, hasonlóan kiegészítő foglalkozási ágban tevékenykedjen. Ennek jelentősége gyakran évről évre változik, a mindenkori termés, gazdasági helyzet, családi viszonyok, sőt olykor a szubjektív döntések alapján is. A falvak specializálódásának jelentős része csupán lehetőség, olyan erőtartalék, amelyeket mozgósítani, aktualizálni lehet bármiféle külső hatásra. Egyes részletei természetesen állandóan működnek, biztosítva a népesség egy részének tevékenységét, megélhetését, egyszersmind a felvevő közeg elvárásainak is eleget tesz. Ez azonban mindig szoros összefüggésben van a táj eltartó képességének változásával: fordítottan arányos azzal.”⁹⁸ Mindenesetre, ezek a kettős foglalkozású családok jellemezhetik az ökotípus lényegét. Még a nagyobb mértékű iparosítás, a bányá- és iparvidékek kialakulása sem hozza a lakosság teljes szakítását a paraszti munkával: magmaradnak e sajátos kettős foglalkozásra berendezkedve.⁹⁹ A helyi feltételekhez, a külső kihívásokhoz, sőt „divatokhoz” igazodva alakult ki e kettős foglalkozási szerkezet, mely a terme-

⁹⁵ ZÓLYOMI 1975. 178–179. Általában előfordulnak a szemtermelésre utaló adatok mellett a tejfeldolgozás (vaj, sajt, túró készítése), a gyümölcsfeldolgozás (aszalt szilva, pálinkafőzés), méz- és káposztatermelés stb.

⁹⁶ CHRISTIANSEN 1992. 134–135.

⁹⁷ GYÖRI-NAGY 1999. 277–278. Szemben az alföldi tájban kiforrott alföldi műveltséggel, melyre a gondtalanabb, felelőtlenebb létszerzés a jellemző. „E két ellentétes kultúrátípust az öt történelmi távon kísérő s ezért eltérően lelkiesült környezet(élmény) más és más történelmi szerepre rendelte.”

⁹⁸ VIGA 1988. 566–568; VIGA 1994. 56.

⁹⁹ VIGA 1990. 14.

lőtevékenység formáinak megsokszorozódásával¹⁰⁰ és egy rugalmas adaptációs és alkalmazkodási stratégia kialakításával párosult. E jelenségek értelmezhetősége nem korlátozódik a 19. század közepétől a 20. század közepéig tartó korszakra, hanem napjainkig tapasztalhatóak hasonló folyamatok a falusi társadalom életében.

Összefoglalva, a *több lábón állás*, az *alkalmazkodóképesség*¹⁰¹ e sajátos formája azért mutatkozik alkalmasnak a középhegységi ökotípus általános meghatározásához, mert levezethető a természeti környezetnek a mezőgazdálkodáshoz az alföldinél kedvezőtlenebb, a hegyvidékinél kedvezőbb feltételeiből. A mezőgazdaságtól el nem szakadó, ám mind a paraszti üzemen belül, mind pedig azon kívül a sokféle tevékenységre, a több lábón állásra berendezkedett életvitel korszakokon átívelően képes értelmezhetővé tenni az ökotípust. E folyamat része az utóbbi évtizedekben az ingázás, aminek a régióban a férfiak mezőgazdasági és ipari bér munkájában, illetve a lányok városi cselédségében megtaláljuk az előzményét. E sajátos stratégia összekapcsolódik a *középutas mentalitással*. Ez alatt azt értem, hogy értékrendjük háttérében egyfajta jellegzetes kettősség húzódik meg. Egyrészt – napjainkig – fennmaradtak a paraszti életmód reprezentatív elemei, mint például a disznóvágás,¹⁰² illetve a paraszti jelleg több szempontból is máig jellemző munkakultúrájukra. Másrészt viszont az állandó kapcsolatokra (piacra, gazdaságon kívüli munkavállalásra) utaltság – még ha nem is párosult vállalkozói mentalitással – mindenféleképpen az új iránti fogékonysággal, a kívülről jövő hatások iránti roppant alkalmazkodóképességgel hozható összefüggésbe.

E sajátos „középutas mentalitás”, a „több lábón állás” gazdasági stratégiájával egyetemben nem csupán rugalmasságot, alkalmazkodóképességet kölcsönöz a középhegységi paraszti ökotípussal összefüggésbe hozható gazdaságok számára, hanem okozata is a felépítmény meglehetősen szilárd alapzatának. A kultúra felszínén tehát gyorsan változó, adaptivitásra kész réteg várja az új kulturális elemek megérkezését, emiatt tűnik eklektikusnak, „átmenetinek”, „kontaktónának” a kulturális régió. A kulturális mag azonban sokkal stabilabb, emiatt kevésbé van kitéve a politika-, társadalom- és gazdaságtörténeti fordulópontok struktúrára ható változásának. Nem azt állítjuk, hogy a paraszti ökotípusból a konkrét árugyümölcs-termelő gazdaságok gazdasági és társadalmi folyamatainak összessége levezethető, hanem azt, hogy létezik egy olyan kul-

¹⁰⁰ VIGA 1990. 24. Különösen gazdagon adatolható a folyamat a 19. századtól, amikor a kisföldű vagy föld nélküli népesség a domb és hegyvidéken ősztől tavaszig a bányákban vagy az iparban vállalt munkát, tavasztól ősziig pedig a mezőgazdaságba ment (legalábbis 6–8 hétre, az aratás idején az Alföldre vándorolt).

¹⁰¹ VIGA 1990. 18. A szerző a mindenkori alkalmazkodóképességet tartja a „legfontosabb vonásnak a domb és hegyvidéki népesség” körében.

¹⁰² BALI 1999.

turális mag, mely a természeti környezet sajátosságainak következtében kialakítja az alkalmazkodás, a mentalitás és a gazdálkodási stratégia legfőbb irányait. E kulturális mag jelen esetben a „több lábbon állás” és a plurális munka gazdasági stratégiáját, illetve a „középutas gazdasági mentalitást” mint eszményt foglalja magában. Mindezen habitusok jól kimutathatóan társadalmi és történeti korszakokon átnyúlóan hagyományozódnak tovább a helyi emberek életében, miközben a kulturális magtól távolabb, a kultúra „felszínén” található elemek (pl. fuvarozás, erdei munkák, gyümölcszel való kereskedelem és piacozás, nagycsalád) a változások során kikophatnak.

IRODALOM

- BAKÓ Ferenc
1989 *A palóc etnikai műveltségi csoport fő jellemzői.* In: BAKÓ Ferenc (szerk.): *Palócok IV. Rítus és folklór.* Eger, 821–889.
- BALI János
1999 *Disznóölés – egy paraszti rítus továbbélése Magyarországon napjaink falusi társadalmában.* In: KÉZDI NAGY Géza (szerk.): *Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára.* Budapest, 159–166.
- 2002 *A Börzsöny-vidéki málnatermelő táj gazdaság- és társadalomnéprajza.* Doktori disszertáció. Kézirat
- BORSOS Balázs
2000 *Három folyó között. A bodrogi közti gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák idején (1840–1910).* Budapest
- 2001 *Populáció – ökoszisztéma – niche. Az ökológiai antropológiában.* In: Népi kultúra – népi társadalom XX. Etnológiai tanulmányok. Budapest, 9–36.
- 2003 *Bírálat „Bali János: A Börzsöny-vidéki málnatermelő táj gazdaság- és társadalomnéprajza” című doktori értekezéséről.* Kézirat
- BRAUDEL, Fernand
1996 *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában I–III.* Budapest
- CHRISTIANSEN, Palle Ove
1992 *Peasant Activity and Ethnological Description.* Ethnologia Europaea 22. 2. 127–144.
- CSOMA Zsigmond
1998 *Falusi környezet – nagyvárosi ellátás. Budapest a kert-, a szőlő- és bortörténet városa.* Budapest
- DÁM László
1998 *A Felvidék népi építkezésének táji, történeti tagolódása.* In: FRISNYÁK Sándor (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza.* Nyíregyháza, 475–480.
- ERDÉLYI Zoltán
1956 *Népi erdőgazdálkodás Bernecebaráti, Kemence és környékén.* Kézirat (szakdolgozat). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tárgyi Néprajzi Tanszék
- FILEP Antal
1980 *Az etnikai és néprajzi csoport fogalmának használata a szaktudományban.* In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei.* (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 7.) Budapest, 81–102.

- FRISNYÁK Sándor
1990 *Magyarország történeti földrajza.* Budapest
- FÜGEDI Márta
1986 *Árucsera útján terjedő elemek az észak-magyarországi viseletben.* In: SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): *Árucsera és migráció.* Miskolc, 197–203.
- FÜR Lajos
1976 *A kapitalista mezőgazdasági termelés megszilárdulása a századfordulón (1890–1914).* In: GUNST Péter–HOFFMANN Tamás (szerk.): *A magyar mezőgazdaság a XIX–XX. században (1849–1949).* (Agrártörténeti tanulmányok 4.) Budapest, 153–274.
- GUNDA Béla
1980 *A kulturális areák néhány kérdése.* In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei.* (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 7.) Budapest, 9–21.
- 1986 *Megjegyzések a kulturális ökológiához.* Új Forrás 5. (Október). 3–13.
- GUNST Péter
1975 *Az agrárfejlődés és a parasztság regionális típusai Európában. (Különös tekintettel Kelet-Európára).* Ethnographia LXXXVI. 380–398.
- 1985 *A parasztság jövedelmi viszonyai az 1920–30-as években.* Századok 3. 677–749.
- GYÖRI-NAGY Sándor
1999 *Tájtípológiai adalékok egy fenntartható kultúrafogalom megalapozásához.* In: FÜLEKY György (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében.* A Nyíregyházán 1998. november 4–6-án megtartott tudományos konferencia kiadványa. Gödöllő, 273–279.
- HÁLA József
1987 *A Börzsöny-vidéki kőbányászat és kőhasznosítás a XIX–XX. században.* (Dissertationes Ethnographicae 6.) Budapest
- HOFFER Tamás
1980 *A regionális tagoltság különböző megközelítési lehetőségeiről.* In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei.* (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 7.) Budapest, 103–129.
- HOFFMANN Tamás
1998 *Európai parasztszék. Életmódjuk története I. A munka.* Budapest
- HUSEBY(-DARVAS) Éva (Veronika)
1985 *Szociálintropológiáról – Cserépfalu kutatása kapcsán.* A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXII–XXIII. Miskolc, 233–245.
- KERTÉSZ Ádám
1999 *A tájfogalom korszerű értelmezése.* In: FÜLEKY György (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében.* A Nyíregyházán 1998. november 4–6-án megtartott tudományos konferencia kiadványa. Gödöllő, 259–262.
- KÓSA László
1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* (Studia Folkloristica et Ethnographica 27.) Debrecen
- KROEBER, Alfred L.
1938 *Culture Element Distributions: III. Area and Climax.* (University of California Publications in American Archeology and Ethnology Vol. 37. 3.) Berkeley, 101–116.
- 1939 *Cultural and Natural Areas of Native North America.* (University of California Publications in American Archeology and Ethnology Vol. 38.) Berkeley

- LÖFGREN, Orvar
1974 *Family and Household among Scandinavian Peasants: An Exploratory Essay*. Ethnologia Scandinavica 17–52.
1976 *Peasant Ecotypes. Problems in the Comparative Study of Ecological Adaptation*. Ethnologia Scandinavica 100–115.
- MÁRKUS István
1986 *Az „alföldi út” és elakadása*. Valóság XXIX. 4. 30–58.
- MENDŐL Tibor
1949 *Parasztság és táj*. In: ORTUTAY Gyula (szerk.): Néprajzi tanulmányok. A Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Kiadványai I. Budapest, 20–27.
- NÁDASI Éva
1985 *A gazdálkodás és az etnikum viszonya*. In: SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II. Kiegészítő kötet. Miskolc, 23–26.
- NOVÁK László
1977 *A Börzsöny ÉNy-i vidékének településföldrajzi viszonyai*. In: IKVAI Nándor (szerk.): Börzsöny Néprajza. (Studia Comitatus 5.) Szentendre, 243–308.
- ORTMAYR, Norbert
1989 *Woodland Peasants: Ecological Adaptation in an Austrian Peasant Community 1870–1938*. Ethnologia Europaea XIX. 2. 105–124.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
1982 *A Barkóság és népe*. (Borsodi Kismonográfiák 15.) Miskolc
1989 *A szállítás és közlekedés hagyományos eszközei a Palócföldön*. In: BAKÓ Ferenc (szerk.): Palócok III. (Termelés és a javak felhasználása). Eger, 333–377.
- 1994 *A Felföld mint kulturális régió*. Ethnographia 105. 1–35.
1997 *Táplálkozási tájak az északi magyar népterületen (A régi Torna megye konyhájáról)*. In: KUTI Klára (szerk.): Morzsák. Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére. Budapest, 139–158.
- PÁPAY Zsuzsa
1989 *Rang, párválasztás, közvélemény. Jelentés egy mátravidéki faluból*. Budapest
- PARIKOVA, Magdalena
1986 *A szlovák–magyar etnikai határ agrárproblematikájának kutatása*. In: EPERJESSY Ernő–KRUPA András (szerk.): A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató konferencia előadásai (1985. október 2–4.). 1. kötet. Budapest–Békéscsaba, 249–253.
- PARIKOVA, Magdalena–SLAVOVSKY, Peter
1981 *A honti agrikultúra szlovák–magyar párhuzamai*. In: A csehszlovákiai magyar nemzetiségi néprajzi kutatás. Bratislava, 103–107.
- SÁRKÁNY Mihály
2000 *Kulturális ökológia – távlatok és korlátok*. In: SÁRKÁNY Mihály: Barangolások a 20. századi kulturális antropológiában. Budapest, 31–43.
- SKOVIEROVA, Zita
1986 *A Nyitra környéki községek közötti társadalmi kapcsolatok*. In: EPERJESSY Ernő–KRUPA András (szerk.): A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató konferencia előadásai (1985. október 2–4.). 1. kötet. Budapest–Békéscsaba, 287–294.
- STEWART, Julian H.
1997 *A kulturális ökológia fogalma és módszerei*. In: BOHANNAN, Paul–GLASER, Mark (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Budapest, 442–456.
- STOKLUND, Bjarne
1976 *Ecological Succession: Reflections on the Relations Between Man and environment in the Pre-Industrial Denmark*. Ethnologia Scandinavica 84–99.
1992 *From Centre to Periphery. Main Lines of North Atlantic Cultural Development from Medieval to Modern Times*. Ethnologia Europaea 22. 1. 51–65.
- SZABÓ István–SZABÓ László
1977a *Az erdő szerepe az Ipoly-völgy községeinek életében a jobbágyszabadság után*. In: IKVAI Nándor (szerk.): Börzsöny Néprajza (Studia Comitatus 5.) Szentendre, 71–92.
1977b *Az Ipoly-völgy népi társadalma*. In: IKVAI Nándor (szerk.): Börzsöny Néprajza. (Studia Comitatus 5.) Szentendre, 443–486.
- SZABÓ László
1982 *A paraszttizem szervezetének néprajzi vizsgálata*. In: BALASSA Iván–ÚJVÁRY Zoltán–MÓDY György (szerk.): Néprajzi Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen, 271–289.
1985 *Családszervezet és rokonsági terminológiák Északkelet-Magyarország különböző etnikumú csoportjainál*. In: SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II. Kiegészítő kötet. Miskolc, 69–75.
- SZABÓ László–FÖLDES László
1979 *Gazdaság*. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon F–Ka. Budapest, 271–272.
- TOMORI Viola
1992 *Hollókő. Egy palóc falu lélekrajza*. Budapest
- TÓTH József
1987 *Ember – település – környezet az Alföldön*. Forrás XIX. 1. 32–36.
- TÓTH Tibor
1983 *A dunántúli kisüzemek termelése és gazdálkodása az 1930-as években. (Kísérlet néhány matematikai-statisztikai eljárás alkalmazására)*. (Értekezések a történeti tudományos köréből. Új sorozat 102.) Budapest
- UDVARI István–VIGA Gyula
1998 *A táj és az életmód néhány összefüggése a Garam völgyének településeiben a XVIII. század utolsó harmadában*. In: FRISNYÁK Sándor (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza, 333–345.
- VIGA Gyula
1979 *Északkelet-magyarországi adatok a számtartáshoz*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1978–79 (XVII–XVIII). 281–298.
1984 *Árucseré (Adatok egy termelési táj körülhatárolásához)*. In: SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Répáshuta – Egy szlovák falu a Bükkben. (A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XIII.) Miskolc, 171–188.
1986 *A gyümölcs a népi árucserében*. In: SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Árucseré és migráció. (A Tokajban 1985. október 28–29-én megrendezett tanácskozási anyaga). Miskolc, 175–195.
1988 *Néhány szempont a táji munkamegosztás néprajzi vizsgálathoz (Észak-magyarországi példák alapján)*. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc, 559–572.
1990 *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon*. Debrecen–Miskolc
1994 *A Felföld népi műveltségének ökológiai feltételeiről*. In: NOVÁK László (szerk.): Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emékeére I. (Studia Comitatus 23. Tanul-

- mányok Pest megye múzeumai-
ból). Szentendre, 53–63.
- VILKUNA, Kustaa
1975 *Nyelvhatár, etnikai határ, kulturá-
lis határ*. Magyar Tudomány (Új
Folyam) XX. 752–760.
- WIEGELMANN, Günter
1970 *Innovationszentren in der länd-
lichen Sachkultur Mitteleuropas*.
In: HARMENING, D.–LUTZ, G.–
SCHEMEL, B.–WIMMER, E.
(Hrsg.): *Volkskultur und
Geschichte*. Festgabe für Josef
Dünninger zum 65. Geburtstag.
Berlin
- WISSLER, Clark
1926 *The Relation of Nature to Man in
Aboriginal America*. New York
- WOLF, Eric R.
1973 *Parasztok*. In: SERVICE, E. R.–
SAHLINS, M. D.–WOLF, E. R.:
Vadászok, törzsek, parasztok. Bu-
dapest, 317–454.
- ZÓLYOMI József
1975 *Nógrád megyei paraszti kárbecs-
lések a XVIII. század első feléből*.
Nógrád Megyei Múzeumok Év-
könyve 21. Salgótarján, 169–179.

JÁNOS BALI

ECOTYPE OF HILLY COUNTRY PEASANTS

The author makes an attempt to analyse the symbiotic relationship between peasants and natural environment from the ethnological research of a North-Hungarian raspberry-producing hilly country. This type of investigations states that deterministic and/or possibilistic relations between culture and nature are existing. Connecting Julian Steward theory about cultural change Janos Bali interpretes peasant culture which has an unchangable fundament including surviving strategy and economic mentality. From this point of view the characteristics of the peasant ecotypes can be drawn. Adjustment to the hilly country – contrary the peasants who live in the plains or the mountains – led to a specific dualism in their life. On one hand, the hilly-country peasants are well-integrated by the market (they especilally agricultural producers for the market), but on the other hand, they kept the conservative, postfeudal, secure part of their life. They have never became farmers or agricultural entrepreneurs. The many kinds of economic activity is the stable gist of ecotype.